

17. VE 18. YÜZYIL KIBRIS KADI SİCİLLERİNE GÖRE
KÖLELİK İDDİASI KARŞISINDA HÜRLER VE ÂZATLILAR *

Freemen and Freedmen against Claim of Slavery According to
Cyprus Qadi Records between 17th and 18th Centuries

Ümit GÜLER**

*

Özet

Bu çalışmada 17. ve 18. yüzyıl Kıbrıs şer‘î mahkeme kayıtlarında yer alan köleliğin veya hürlüğüne dava konusu edildiği vakalar incelenmiştir. Araştırmada bu davaların temel olarak iki kategoriye ayrıldığı ortaya çıkmıştır. Bunların birincisini âzatlık, ikincisini ise hürlük davaları oluşturmaktadır. Âzatlık davaları genellikle âzat edilen kölelerin âzatlıklarının inkârı sebebiyle meydana gelmiştir. Burada davacılar kimi zaman mevlalar (köle sahipleri) kimi zaman da âzatlılar ya da köleler olabilmiştir. Çalışmada 32 adet âzatlık davasının 28’inde (%88) âzatlığın ispatlandığı 4’ünde ise ispatlanamadığı ortaya çıkmıştır. Âzatlının kazandığı davaların neredeyse tamamı âzatlık işlemine şahitlik eden “hür” kişilerin mahkeme huzuruna çıkarak bu durumu beyan etmeleriyle sağlanmıştır.

Hürlük davaları ise dolandırıcı olarak adlandırılacak kişilerce hür kişilerin köle olarak satılmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Bununla beraber kimi zaman kasıtlı ya da kasıtsız olarak hür kişilere yönelik kölelik iddiasında bulunulması da bu davaların sebepleri arasında yer almıştır. Hürlük iddiasıyla açılan tüm davalar, hürriyet arayışında olan davacılar lehine sonuçlanmıştır. Bu bağlamda kölelik isnadına maruz kalan ya da köle olarak satılan kişilerin Kıbrıs halkından olmadıkları, buna rağmen hürlüklerini ispatlama ve elde etme imkânına kavuştukları da gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kıbrıs, Kölelik, Âzatlı, Hürriyet

* Makale Gönderim Tarihi: 25.05.2017- Makale Kabul Tarihi: 23.06.2017

** Yrd. Doç. Dr., Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, e-posta: umit.guler@batman.edu.tr

Abstract

In this study, cases, in which slavery or freedom was in dispute in the 17th and 18th century Cyprus ecclesiastical court records, were analyzed. In the research, these cases were revealed to be separated into two categories basically. The first category includes emancipation cases; while the second category includes freedom cases. Emancipation cases usually occurred because the emancipations of freed slaves were denied. Hereby, claimants could have been sometimes Masters (slave owners) and sometimes freedmen or slaves. In this study, of the 32 emancipation suits, it was revealed that in 28 cases (88%) the emancipation was proved, but unproved in 4 cases. Nearly all cases that the freedmen won were made by “free” individuals who appeared at the court and became witness and gave their statements for freedmen.

Freedom cases, on the other hand, emerged due to the fact that freemen were sold as slaves by individuals who can be called as fraudulent. Nonetheless, sometimes intentional and sometimes unintentional slavery claims against free people took place among the causes of these cases. All cases opened with the claiming for freedom resulted in favor of claimants who were in search of liberty. In this context, it was observed that the individuals either exposed to the imputation of slavery or sold as slaves were not from Cyprus; however, they proved their freedom and attained their liberty.

Keywords: Ottoman, Cyprus, Slavery, Freedmen, Freedom

Giriş

Bilindiği üzere köleliğin tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Nitekim kölelik, İslâm’ın geldiği dönemde de gerek Arap yarımadasında gerekse dünya genelinde oldukça yaygın bir durumdaydı. İslâm dini, birtakım şartların da etkisiyle onu doğrudan kaldırmamış olsa da kölelere insanca muamele yapılması¹ ve köleliğin zaman içerisinde eritilmesi için etkili tedbirler almıştır. Köleliğin kaynaklarının sadece savaş esirleri² ve köle çocuklarıyla sınırlı tutulması bu tedbirler arasında olduğu gibi, mevcut kölelerin

¹ “Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Sonra anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, akraba olan komşulara, yakın komşulara, yanında bulunan arkadaşına, yolda kalanlara, **sahip olduğunuz kölelere** iyilik edin. Şüphesiz Allah, kibirlenen ve övünen kimseyi sevmez.” Nisa, 4/36.

“Köleleriniz kardeşlerinizdir. Allah Teâla onları ellerinizin altına (emaneten) koymuştur. Kimin kardeşi eli altında ise, yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin, onlara yapamayacağı iş buyurmayınız, eğer buyurursanız yardım ediniz.” Buhârî, “İtk”, 15; Müslim, “Eymân”, 40; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 133; Tirmizî, “Birr”, 29. “...Herhangi biriniz kölesine kölem, câriyem diye seslenmesin; “Oğlum, kızım” diye hitap etsin...” Buhârî, “İtk”, 17. Geniş bilgi için bkz. Abdullah Nâsîh Ulvân, *Nizâmü'r-rık fi'l-İslâm*, s. 29-35.

² Köleliğin cari olduğu dönemde dahi bu hükmün tatbiki için savaşın şer’î esaslara uygun olması gerekmektedir. Gerekli şartlar için bkz. Ulvân, *Nizâmü'r-rık*, s. 19-28. Bunun yanı sıra, köleleştirme bir zorunluluk olmayıp savaş esirlerine uygulanacak alternatif muamelelerden sadece bir tanesidir. Zira esirler fidye karşılığı veya esir değişimi yoluyla da serbest bırakılabilir ya da peygamberimizin uygulamalarında da olduğu üzere karşılıksız olarak özgürlüğüne kavuşturulur. Geniş bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, s. 262 vd.

âzat edilmesi ve köleliğin zaman içerisinde sonlanması için köle âzat edeni büyük uhrevi mükâfatla müjdeleme, çeşitli günahların kefareti olarak köle âzat etmeye yönlendirme gibi birçok tedbir de alınmıştır.³ Bu tedbirler tarihî süreçte muhtelif sebeplerle tam olarak istenen sonucu doğurmamış olsa da, köleliğin İslâm dünyasında bilhassa Batı'ya nazaran çok daha insani bir boyuta evrilmesini sağlamış ve birçok kişiyi köle âzat etmeye yönlendirmiştir.

İncelenen döneme ait kadı sicillerinde, çok sayıda Müslüman'ın Allah rızası için kölelerini âzat ettikleri tespit edilmiştir. Hürriyetleri inkâr edilen âzatlı kölelerin tamamına yakınının dünyevi bir karşılığı olmaksızın sırf Allah rızası için âzat edildikleri, fakat kendilerini âzat eden mevlâlarının vefatından sonra vâris ve vasi gibi kişilerce âzatlıklarına -kasıtlı ya da kasıtsız- karşı çıkıldığı olmuştur. Kölelik iddiası karşısında âzatlılar, davacı ya da âzatlık talepleri sebebiyle davalı olarak mahkeme huzurunda hürriyetlerini ispatlama arayışına girmişler ve bunda da büyük oranda başarılı olmuşlardır. Bunların haricinde davalı ya da davacı olarak çeşitli sebeplerle âzatlık iddiasında bulunup bunu ispatlayamayan köleler de olmuştur. Âzatlık davalarıyla ilgisinden ötürü onlar da araştırma çerçevesine dâhil edilmiştir.

İslâm'da hür kişilerin köle olarak satılması veya köleleştirilmek istenmesi tamamen gayrimeşru bir eylem olmakla beraber ilgili dönem Kıbrıs'ında bunun nadir de olsa örnekleri olmuştur. Dolayısıyla âzatlılara yönelik kölelik iddiaları çok daha yaygın bir vakıadır. Bunun temel nedeni âzatlıların ellerinde itknâmelerinin bulunmamasıdır. İtknâmeler, âzat edilen kölelere sahipleri tarafından âzat edildiklerine dair verilen belgelerdir.⁴ Osmanlı'da bunlar kadı tarafından tutulur ve şer'iyeye sicillerine kaydedilerek bir örneği âzatlı köleye verilirdi. İslâm-Osmanlı hukukuna göre köle âzadının kadı huzurunda yapılması gibi bir zorunluluk olmadığı gibi onu kayıt altına aldırma da gerekmemektedir. Ancak kölelerini âzat eden birçok kişi, âzat ettikleri kölelerinin ileride hürriyetlerini ispat konusunda bir sıkıntı yaşamamaları için itknâmeler düzenlemiştir. Zira araştırma çerçevesinde göreceğimiz vakaların yanı sıra, Osmanlı'da zaman zaman elinde itknâmesi olmadan yer değiştiren veya yolculuğa

³ Ulvân, *Nizâmü'r-rık*, s. 45.

⁴ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, s. 10.

çıkan âzatlî kölelerin yavacı⁵ gibi kişilerce abd-i âbık (kaçak köle) sanılarak yakalandıkları ve sıkıntı çektikleri de vaki olmuştur.⁶ Dolayısıyla kendilerine itknâme düzenlenmeyen veya itknâmesini kaybeden âzatlîların icap ettiği durumlarda hürriyetlerini ispatlayabilmesi için, âzatlîk işlemine şahitlik eden kişilerin şahadetlerini mahkeme huzurunda beyan etmesi gerekmektedir. Bu açıdan -ilerleyen kısımda görüleceği üzere- ilgili dönemdeki âzatlîk ispatlarında şahitler çok önemli bir role sahiptir.

İncelenen dönemde zaman zaman hür kişilere yönelik de kölelik iddiasında bulunulmuştur. Bunun iki şekilde gerçekleştiği ifade edilebilir. Birincisi hür kişilerin çeşitli yollarla köle olarak satılmaları, ikincisi hür kişilerin bilerek ya da bilmeyerek köle olduklarının iddia edilmesidir.

Çalışmada; köle sahibi veya kölesini âzat etmiş erkekler için “efendiler”, kadınlar için ise “hanımlar” tabiri kullanılmış olup her iki cinsiyeti ifade etmek üzere hukuki bir terim olan “mevlâ”⁷ kelimesi tercih edilmiştir.

Araştırma konusu çerçevesindeki davalar, daha önce de ifade edildiği gibi “âzatlîk” ve “hürlük” olarak iki kategori altında tasnif edilerek incelenecektir. Çalışmada ilk olarak âzatlîk ile ilgili davalar ele alınacak olup daha sonra hürlük davalarına yer verilecektir.

a. Âzatlîk Davaları

İlgili dönemde âzatlî köle üzerinde meydana gelen ihtilafların oran itibarıyla en büyük kısmı efendinin vefatından sonra vârisler tarafından kölenin âzatlîğının inkârı sebebiyle meydana gelmiştir. Bunlar toplamda 32 olan dava kaydının⁸ 14’ünü, yani %44’ünü oluşturmaktadır. Taraflar arasındaki davalar, kimi zaman âzatlî olduğu iddiasıyla vârislerle ihtilaf yaşayan âzatlîlar,⁹ kimi zaman da kendilerine karşı âzatlîk

⁵ Kaçan köleleri yakalayıp sahiplerine teslim etmekle görevli memur.

⁶ İzzet Sak, *Şer’iyye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler 17. ve 18. Yüzyıllar*, s. 89.

⁷ Köle sahibi veya kölesini âzat etmiş olan kimse. bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 372.

⁸ 32 Adet dava kaydı, 17. ve 18. yüzyıllara ait 22 Kıbrıs kadı sicil defterinden elde edilen sayıdır ve incelenen defterler zikredilen döneme ait mevcut kadı sicillerinin tamamını oluşturmaktadır.

⁹ Kıbrıs Şer’iyye Sicilleri (KŞS)-4-109/253; KŞS-4-182/426; KŞS-4-185-435; KŞS-7-118/311; KŞS-8-63/269; KŞS-8-147/497; KŞS-10-61/217; KŞS-10-78/292; KŞS-12-122/427; KŞS-12-125/444; KŞS-12-50/183.

iddiasında bulunulduğu için vârisler tarafından açılmıştır.¹⁰ Ancak hangi taraftan olursa olsun açılan tüm davaları âzatlıların kazandığı ortaya çıkmıştır. Gerek davacı gerekse davalı olarak âzatlılar, hürriyetlerini genellikle âzat işlemine şahitlik eden kişilerin mahkeme huzuruna çıkarak şahitlik etmeleriyle ispatlamışlardır. Bu tür vakalara örnek olarak şu dava kayıtları zikredilebilir: İki ayrı dava kaydında Boyacı Osman adlı kişinin âzatlı köleleri olan Siyavuş ibn-i Abdullah ve Zülfikar ibn-i Abdullah, merhum efendilerinin oğlu Mehmet Subaşı'nın âzatlı olduklarını inkâr ettiğini ve kendilerine el koymaya çalıştığını ifade ederek hürriyetlerini ispatlamak amacıyla mahkemeye ayrı ayrı müracaat etmişlerdir. Her iki âzatlı kölenin de iddialarını mahkeme huzurunda şahitler vasıtasıyla ispatlamasıyla kendilerine birer itknâme düzenlenmiş ve hürriyetleri tescillenmiştir.¹¹

Âzatlı kölenin hürriyetinin dolaylı olarak dava konusu edildiği de vaki olmuştur. Bu durum kölenin terekeye katılıp katılmayacağı, dolayısıyla âzatlı olup olmayacağı üzerinde vârisler arasında yaşanan ihtilaf sonucu hâsıl olmuştur. Söz konusu dava kaydında Fati adındaki kadının vefatıyla Hesna adlı vârisi, merhume Fati'nin kocası Mustafa aleyhine dava açarak kendisini, terekede yer alması gereken cariyeye el koymakla itham etmektedir. Koca ise söz konusu cariyenin karısı ile kendi arasında müşterek olduğunu ve karısı hayattayken onu âzat ettiklerini ifade etmiş ve şahitlerle de bunu ispatlamıştır.¹²

¹⁰ KŞS-10-59/209; KŞS-13-201/666; KŞS-15-150/537; KŞS-16-4/17.

¹¹ Mahkeme kayıtlarından biri şöyledir: “Budur ki; mahrûse-i Lefkoşa ahâlisinden olup bundan esbak fevt olan merhûm Boyacı Osman nâm kimesnenin orta boylu sarı sakallı ve sarı kaşlı Çerkeziyyü'l-asl işbu hâfiz-ı kitâb-ı müstetâb Siyavuş bin Abdullah nâm memlûku meclis-i şer'-i kavim-i lâzümü't-tekrîmde merhûm-ı mezbûrun sulbî kebîr oğlu fahru'l-emâsil ve'l-akrân Mehmed Subaşı mahzarında da'vâ ve takrîr-i kelâm edip 'Mevlâm merhûm-ı mezkûr Osman hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde beni hasbeten li'llâhi te'âlâ ve taleben li-merzâtihî malından i'tâk eylemiş iken hâlâ mûmâ-ileyh Mehmed Subaşı itkîma mâni' olur su'âl olunup icrâ-yı şer' olunmasın iltimâs ederim.' dedikte gıbbe's-su'âl ve akîbü'l-inkâr müdde'î-i mezbûr Siyavuş'dan sıdk-ı makâline mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i müsliminden Ahmed Bey ibn-i Ali ve Piri bin Hüseyin nâm kimesneler li-ecli's-şehâde mahfil-i kazâ ve mahall-i hükm-i imzâya hâzırân olup gıbbe'l-istişhâdi's-şer'î fi'l-hakika merhûm-ı mezkûr Boyacı Osman hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde memlûku mezbûr Siyavuş'u hasbeten li'llâhi te'âlâ ve taleben li-merzâtihî bizim huzûrumuzda i'tâk edip bizi işhâd etmişdir. Biz bu husûsa şahidleriz ve şehâdet dahi ideriz deyü edâ-yı şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ba'de ri'âyeti merâsimihâ şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâkı'a olmağın mezbûr Siyavuş'un itkîna hükm birle işbu vesika-i enîka bi't-taleb ketb ü imlâ olunup yed-i tâlibe vaz' olundu cerâ zâlik.

Ve hurrîre fî evâ'ili şehri-i Recebi'l-ferd li-seneti sitte ve erba'a ve elf.” (1 Receb 1046); KŞS-4-185/435; diğer belge için bkz. KŞS-4-182/426.

¹² “Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Ömeriye Mahallesi sâkinelerinden iken bundan akdem fevt olan Fati nâm hâtunun mukarrûn-leh bi'n-neseb cihetinden vârisi olan Hesna nâm hâtun meclis-i şer'-i hatîr-i lâzümü't-tevkîrde müteveffât-ı merkûmenin zevci el-Hâc Mustafa nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip müteveffât-ı merkûmenin memlûkesi olan (?) nâm câriyesini mezbûr el-Hâc Mustafa mûrâsa idhâl etmeyip bi'l-

Kayıtlara yansıyan vakalara bakıldığında vârislerin âzatlılara her zaman problem çıkaran taraf olmadığı görülmektedir. Zira kimi zaman vârisler, âzad edilmiş kölelerin ileride hürriyetleriyle ilgili bir sıkıntı yaşamamaları için mahkemeye müracaat ederek âzat olduklarını kayıt altına aldırılmışlardır. Örneğin; merhume Fatma bint-i Mustafa, ölmeden önce Abdullah ibn-i Abdurrahman adlı kölesini âzat etmiş, fakat kendisine itknâme düzenletmemişti. Merhumenin vârisleri de mahkemeye müracaat ederek söz konusu âzat işlemini kayıt altına aldırılmışlardır.¹³

Vârisin, âzat edilen kölenin hürriyetine karşı çıktığı fakat âzatlılık davası açıldıktan sonra âzatlılığı ikrar ettiği de olmuştur. Örneğin Fâide bint-i Abdullah adlı âzatlı cariye, merhum Receb Ağa ibn-i Hüseyin'in vârisi olan Fâtıma bint-i Receb aleyhine dava açarak söz konusu şahsın, kendisi üzerinde mülkiyet iddia ettiğini belirtmiş ve hürriyetini talep etmiştir. İddia Fâtıma bint-i Receb'e sorulduğunda ifadeyi reddetmeyerek âzat işlemini ikrar etmiştir.¹⁴

külliyeye zabt eyledi su'âl olunup icrâ-yı hakk olunmak matlûbumdur dedikde gibbe's-su'âl mezbûr el-Hâc [Mustafa] cevâbında câriye-i merkûme bi'l-külliyeye müteveffât-ı merkûmenin değil idi ancak nisfi kendinin ve nisfi benim olmağla hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde ikimiz dahi me'an âzâd eylemiş idik. Hâlâ câriye-i meşfûre sâ'ir hürriyyât-ı asliyyât gibidir dedikde mezbûre Hesna hâl minvâl-i muharrer üzre olduğunu bi'l-külliyeye münkir olıcak mezbûr el-Hâc Mustafa'dan sîdk-ı makâline mutâbık beyyine taleb olundukda udûl-i ricâlden Receb Efendi ibn-i Mehmed Efendi ve el-Hâc Mustafa nâm kimesneler li-eclî's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup fi'l-vâki' müteveffât-ı merkûme hâl-i hayâtında ve kemâl-i sıhhatinde câriye-i merkûme zevcim mezbûr el-Hâc Mustafa ile beynimizde müşterekdir hâlâ ikimiz dahi âzâd eyledik deyü bizim huzûrumuzda ikrâr eyledi, biz bu husûsa şahidiz deyü şehâdet etmeğın kayd-şod." (1089); KŞS-5-97/260.

¹³ "Medîne-i Lefkoşa mahallâtından Mahmudpaşa Mahallesi sâkinelerinden iken bundan akdem müteveffîye Fatma bint-i Mustafa nâm hâtûnun verâseti zevci Hasan Çelebi bin (?) ile li-ebeveyn er karındaşı el-Hâc Hüseyin bin Mustafa'ya münhasıre olduğu lede's-şer'i'l-enver zâhir ve mütehakkık olduktan sonra mezbûrân Hasan Çelebi ile el-Hâc Hüseyin nâm kimesneler meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde işbu râfi'u'l-kitâb orta boylu bir gözü alil müslimül'mille Abdullah bin Abdurrahman mahzarında ikrâr-ı tâm ve takrîr-i kelâm edip mezbûr Abdullah müteveffâ-yı mezbûre Fatma Hâtûn'un câriyesinden mütevellid abd-i memlûkü olup hâl-i hayâtında ve kemâl-i akl-i sıhhatinde malından âzâd ve sâ'ir ahrâr zümresine idrâc ve ilhâk edip lâkin itâknâmesini yedine vermeden fevt olmuşdu. Öyle olunca müteveffâ-yı mezbûrun verâseti bize münhasıre olup merkûm Abdullah'ı ı'tâk edip sâ'ir ahrâr silkinde idrâc eylediğine bizler dahi razı olup atiki makbûl ve mergûbumuz olup sâ'ir ahrâr gibi hür olmuşdur dediklerinde hâkim-i mevki' sadr-ı kitâb tûbâ leh ve hüsne me'âb hazretleri dahi mezbûr Abdullah talebiyle itkina ba'de'l-hüküm birle mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu." (6 Şevval 1145). KŞS-14-64/298.

"Tahrîren fi'l-yevmi's-sâdis min Şevvâl sene hamse ve erba'in ve mi'e ve elf." (6 Şevval 1145); KŞS-14-64/298.

¹⁴ "İşbu orta boylu, zenciyetü'l-mille, müslimetü'l-mille, bâ'isetü'l-vesika Fâide bint-i Abdullah nâm siyâh zenciyeye câriye meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde medîne-i Lefkoşa mahallâtından Kızılküle Mahallesi sâkinelerinden iken bundan akdem fevt olan Receb Ağa ibn-i Hüseyin nâm kimesnenin vâlidesi ve hasran vârisesi olan Fâtıma bint-i Receb nâm hatun mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip müteveffâ-yı mezbûr Receb Ağa hâl-i sıhhatinde yedinde mülkü olup hasbeten li'llâhi te'âlâ cemî'-i mälından beni âzâd etmişken hâlâ vâlidesi merkûme Fatıma olmak üzere bana vaz'-ı yed eder; su'âl olunup üzerimden yed-i âdiyesi izâle ve sebîlim tahliye olunması matlûbdur dedikde gibbe's-su'âl merkûme Fatıma cevâbında fi'l-hakika hâl ü kazıyye minvâl-i meşrûh üzre olup oğlum müteveffâ-yı mezbûr Receb Ağa hâl-i sıhhatinde müdde'iyeye-i mezbûre Fâide yedinde mülkü olduğu hâlde hasbeten li'llâhi te'âlâ cemî'-i mälından âzâd eylemişidi; hâlâ mezbûre Fâide sâir harâ'ir-i asliyyât gibi hürredir deyü eltâf-ı (?) ikrâr ve it'irâf edip mücebinde müdde'iyeye-i merkûme Fâide'nin itkına hüküm birle üzerinden kasr-ı yedine merkûm Fatıma tenbîh olunup mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.

Min-Muharremi'l-harâm, li-sene 1133 (Muharrem 1133)"; KŞS-10-61/217.

İlgili dönemde meydana gelen hürriyet ihtilaflarının bir diğer çeşidi de tereke yoluyla kendilerine kalan köleyi vârislerden birinin âzat etmesi ve sonra yaptığı âzadı inkâr etmesiyle meydana gelmiştir. Mezkûr vakada köle, âzatlığını ispatlamak için mahkemeye müracaat ederek hürriyet davası açmıştır. Belgeye göre Abdullah ibn-i Abdullah adlı köle, Ahmed Hâce ibn-i Resul adlı efendisinin vefatından sonra mülkiyetinin merhumun vârisleri olan eşi Sultan bint-i Hüseyin'e ve çocuklarına kaldığını ifade eder. Sultan bint-i Hüseyin'in kendisini iki ay önce şahitlerin huzurunda âzat ettiğini, fakat sonradan bunu inkâr ettiğini beyan ederek hürriyetini talep etmiştir. İddianın ispatı istenince, şahitler aracılığıyla bunu gerçekleştirmiş ve hürriyetini elde etmiştir.¹⁵

Yukarıda zikredilen davanın kaydında dikkat çeken bir husus da, vârislerden birinin yaptığı âzat işleminin diğer vârislerin rızasına bakılmaksızın geçerli sayılmış olmasıdır. Çünkü dava kaydından, zikri geçen kölenin terekede yer aldığı ve vârisler arasında müşterek mal olduğu anlaşılmaktadır. Şüphesiz burada kölenin lehine olan bir durum söz konusudur ve bu, İslâm hukukunda müşterek kölenin âzadıyla ilgili içtihadlardan kölenin lehine olanın tercih edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Zira dava kaydında "...*itk tecezzî kabûl etmemekle mevsûf-ı mezbûr Abdullah'ın itkına hükm olunup...*" ifadesiyle müşterek kölenin sahiplerinden birinin yaptığı âzat işleminin bölünemeyeceği ifade edilerek hürriyetine hüküm verilmiştir. Konunun detaylarına girmeksizin özetle ifade edilecek olursa, Hanefî hukukçularının bir kısmına göre itk

¹⁵ "Rikk-ı sâbıkını mu'terif olmağla ber-vech-i âti da 'vâya kibel-i şer'den me'zûn olan uzun boylu mültecî zenciyîyl'-asl işbu bâ'isü'l-kitâb Abdullah bin Abdullah meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde medine-i Lefkoşa kazâsına tâbi' Balıktire nâm karÿe sâkinlerinden iken bundan akdem vefât eden Ahmed Hâce ibn-i Resul nâm kimesnenin verâseti zevce-i metrûkesi Sultan bint-i Hüseyin ve sağır oğlu Abdülkerim ve kebîre kızı Ayşe ve sağıre kızı Fatıma'ya münhasıra olduğı şer'an mütehakkık oldukdan sonra müteveffâ-yı mezbûrun zevce-i menkûhası ve metrûkesi ve zâtı ta'rîf-i şer'î ile mu'arrefe olan mezbûre Sultan mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip ben müteveffâ-yı mezbûrun abd-i memlûku olup ba'de vefâtihî verese-i mezbûrûna isâbet ve intikâl eylediğimden sonra mezbûre Sultan târih-i kitâbdan iki ay mukaddem huzûr-ı müsliminde beni mâlından âzâd edip ben sâ'ir ahrâr-ı aslyîyn [sh. 64] gibi hür olmuş iken yine mezbûre Sultan terekeden olup itk olmak üzere bana vaz'-ı yed eder su'âl olunsun dedikde gibbe's-su'âl mezbûre Sultan cevâbında mevsûf-ı mezbûr Abdullah'a terekeden olmak üzere vaz'-ı yedini ikrâr ve ber-vech-i meşrûh i'tâk eylediğini inkâr etmeğın müdde'î-i mezbûr Abdullah'dan sıdk-ı makâline beyine taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı müsliminden Abdullah bin Ali ve Süleyman bin Ömer nâm kimesneler li-eclî's-şehâde meclis-i şer'a hâzîrân olup isrû'l-istişâd fi'l-vâki' mezbûr Sultan târih-i kitâbdan iki ay mukaddem mevsûf-ı mezbûr Abdullah'ı bizim huzûrumuzda mâlından âzâd eyledi biz bu husûsa bu vech üzere şâhidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde gibbe't-ta'dîl ve't-tezkiye şehâdetleri makkûle olmağın mücebiyle itk, tecezzî kabûl etmemekle mevsûf-ı mezbûr Abdullah'ın itkına hükm olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu."

Fi'l-yevmi't-tâsi' min şehri Ramazâni'l-mübârek li-seneti hamse ve işrîn ve mi'ete ve elf. (9 Ramazan 1125)"; KŞS-8-63/269.

(âzat) işlemi kâbil-i tecezzidir. Yani bu görüşte olanlara göre bir kimse, kölesinin bir kısmını ya da müşterek sahiplerden biri köle üzerindeki kendi hissesini âzat edebilir. Zira bu görüşe sahip olanlar işleme daha çok mülkiyet açısından bakmışlardır. Bu durumda kölenin yarısı âzat olmuş olur ve diğer yarısının âzadı için takip edilmesi gereken alternatif işlemler vardır. Yukarıdaki uygulamaya esas alındığı anlaşılan mezhep içerisindeki bir diğer görüşe göre ise, itk tecezzi etmeyerek köle hemen hürriyete kavuşmaktadır. Onlar mevzuya hürriyet ve kölelik açısından bakarak bir kimsenin ya hür ya da köle olacağını, ikisinin bir arada bulunamayacağını belirtmişlerdir.¹⁶ Anlaşılan odur ki, mahkemece kölelerin lehine olan bu ikinci görüş tercih edilerek uygulanmıştır.

İlgili dönemde sık rastlanan bir diğer dava çeşidi de kölelerin ya da âzatlı kölelerin efendilerine karşı âzatlık iddiasında bulunmalarıyla meydana gelmiştir. Bunlar kimi zaman kölelerin âzat oldukları iddiasını taşıdıkları için efendiler,¹⁷ kimi zaman da efendilerin âzatlığı inkâr etmesi sebebiyle köleler tarafından mahkemeye taşınmıştır.¹⁸ Âzat edilme vaadi neticesinde meydana gelen ihtilaflar ayrı tutulacak olursa bu şekilde doğrudan efendilerle¹⁹ yaşanan hürriyet davalarının sayısı 6 olarak ifade edilebilir. Bunların 4'ünde köleler âzatlı olduğunu ispatlamış; 2'sinde ise ispatlayamamışlardır.²⁰ Burada örnek olarak, efendinin âzatlığı inkâr etmesi sebebiyle açılan bir davaya yer verilecektir. Söz konusu davada Muhammed ibn-i Abdullah adlı köle, efendisi Hasan Beşe ibn-i Ahmed aleyhine dava açarak, söz konusu şahsın kendisini âzat etmesine rağmen bunu daha sonra reddettiğini beyan etmiştir. Davalının beyanı inkâr etmesi üzerine davacı olan köleden delil talep edilmiş, o da iddiasını âzatlığına şahit olan kişilerin şahadetleriyle ispat ederek hürriyetini elde etmiştir.²¹

¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 36-37.

¹⁷ KŞS-9-14/35; KŞS-10-99/421; KŞS-13-188/613; KŞS-13-182/589.

¹⁸ KŞS-12-131/477; KŞS-20-21/50.

¹⁹ Bir dava kaydında efendinin hanımı davada taraf olmaktadır. bkz. KŞS-9-14/35.

²⁰ Davalar hakkında geniş bilgi için bkz. Tablo 1.

²¹ “İşbu orta boylu, kara gözlü, Moraviyyü'l-asl, müslimü'l-mille rikk-ı sâbıkını mu'terif kâbel-i şer'den da'vâ-yı âtiyeti'z-zikre me'zûn işbu râfi'u'l-vesîka Muhammed ibn-i Abdullah meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde cezîre-i Kıbrıs'da medîne-i Lefkoşa mahallâtından Debbâğhâne mahallesi sâkinlerinden mevlâsı Hasan Beşe bin Ahmed mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip abd-i memlûku olduğum merkûm Hasan Beşe beni mülkünden âzâd ve ahrâr-ı asliyyîn silkine idrâc u ilhâk eyleyüp hattâ târîh-i kitâbdan iki gün mukaddem dahi huzûr-ı müsliminde benim için abd-i memlûkum Muhammed âzâdlıdır, sebîlin tahliye eyledim dilediği yere gitsün deyü huzûr-ı müsliminde ikrâr itmeğîn yine rikk olmak üzre vaz'-ı yed ider su'âl olunup takrîri tahrîr sebîlim tahliye olunması matlûbundur dedikde gibbe's-su'âl [ve] akibü'l-inkâr müdde'i-i mezbûrdan takrîrine mutâbık beyyine

Kölelerin efendilerine karşı hürriyet iddiasında bulunup iddialarını ispatlayamadıkları da olmuştur. Bu tür dava kayıtlarına örnek olarak şu vaka zikredilebilir: Emine bint-i el-Hâc Yusuf adlı kadın, vekili aracılığıyla mahkemeye müracaat ederek Fâtıma bint-i Abdullah adlı cariyesinin köleliğini inkâr ettiğini ve kendisine itaat etmediğini öne sürmüştür. Bunun üzerine mahkemece cariyeden âzatlığını ispatlaması istense de o bunu sağlayamamış, köleliği ve efendisine itaati kabul etmiştir.²²

Kimi zaman da âzatlı köleler, beytülmal eminleriyle hürriyetleri konusunda sorun yaşamışlardır. Bu çeşit 4 ayrı dava kaydına rastlanmış olup 4'ünde de âzatlılar hürriyetlerini ispat etmişlerdir.²³ Osmanlı'da vefat eden kişinin şayet vârisi olacak bir yakını bulunamazsa terekesi beytülmal emininin kontrolüne geçer ve devlet hazinesine aktarılırdı. Zira İslâm miras hukukunda mûrise, yani miras bırakan kişiye olan yakınlığına göre belirli vârisler vardır. Bu vârislerin bulunmaması halinde beytülmal devreye girer. Dolayısıyla vefat eden kişinin vârisi yoksa ve malının tamamını bir kişi veya kuruluşa vasiyet etmemişse tereke hazineye intikal eder. Malının bir kısmını vasiyet etmişse, vasiyetin yerine getirilmesinin ardından kalan miktar hazineye

taleb olundukda udûl-i ahrâr-ı ricâlden Usta Yunus ibn-i Mevlüd ve Ali Beşe bin Hasan nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isrû'l-istişhâd fi'l-vâki' merkûm Hasan Beşe târîh-i kitâbdan iki gün mukaddem işbu abd-i memlûku Muhammed için benim âzâdlımdır sebûlin tahliye eyledim dilediği yere gitsün deyü huzûrumuzda ikrâr eyledi biz bu husûsa bu vech üzre şahidiz ve şehâdet dahi ideriz deyü her biri edâ-yı şehâdet-i şer'iyye eylediklerinden ba'de't-ta'dil ve't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın mücebince mevsûf-ı mezbûr Muhammed'in ukına ba'de'l-hükm sebûli tahliye olunmağın mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu."

Fi'l-yevmi'l-hâmîs aşar min Cemâziye'l-âhir li-seneti tis'a ve selâsîn ve mi'ete ve elf. (15 Cemâziye'l-âhir 1139), KŞS-12-131/477.

²² "Cezîre-i Kıbrıs'da Pendaye kazâsına tâbi' Petre nâm karye sâkinelerinden işbu bâ'isetü'l-vesika Emine bint-i el-Hâc Yusuf nâm hatun tarafından husûs-ı âti'l-beyâna vekil olup zâtını ma'rifet-i şer'iyye ile ârifân İnyatullah bin Ali ve Hamza bin Mirza nâm kimesneler şehâdetleriyle vekâleti sâbite olan es-Seyyid Ömer Çelebi bin Süleyman nâm kimesne meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzîmü't-tevkîrde müvekkile-i merkûmenin câriye-i abd-i memlûkesi olan uzun boylu zenciyyetü'l-asl müslimetü'l-mille Fâtıma bint-i Abdullah nâm siyah câriye muvâcehesinde bi'l-vekâle üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip işbu Fâtıma müvekkilem merkûme Emine'nin câriye-i memlûkesi iken hâlâ rıkkâ inkiyâdı ve müvekkilem merkûmeye itâ'ati olmamağla su'âl olunup itâ'atine tenbih olunmak üzere bi'l-vekâle matlûbumdur dedikde gibbe's-su'âl merkûme Fâtıma cevâbında fi'l-hakîka müvekkile-i merkûmenin câriye-i memlûkesi olup ve rıkkâ inkiyâdını ikrâr lâkin müvekkile-i merkûme bir sene mukaddem vaz'-ı haml esnâsında beni cemî'-i mâlından âzâd etmekle hâlâ ben sâ'ir harâyîr-i asliyyât gibi hürreyim deyü def'le mukâbele edicek gibbe'l-istintâk ve'l-inkâr merkûme Fâtıma'dan def'-i mezbûruna beyyine taleb olundukda istişhâd etmeğın dört gün mehl-i şer'î verilip isbât-ı beyyineden kemâl mertebe izhâr-ı acz etmeğın müvekkile-i merkûmeye yemîn teklîf etmeyip rıkkâ inkiyâd ve müvekkile-i merkûmeye itâ'ate dahi taahhüd etmeğın mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu." *Fi'l-yevmi's-sâlis min-Cemâziye'l-âhire, li-sene selâse ve selâsîn ve mi'e ve elf. (3 Cemâziye'l-âhir 1133), KŞS-10-99/421; diğer dava kaydı için bkz. KŞS-9-14/35.*

²³ KŞS-4-56/149; KŞS-14-8/26; KŞS-14-64/297; KŞS-15-186/625.

aktarılır.²⁴ Osmanlı Kıbrısı'nda da zaman zaman mirasçısı bulunmayan ve arkalarında köle bırakan kişiler olmuştur. Bunlar arasından bazen âzatlı olanların da âzatlıkları beytülmal eminlerince kabul edilmemiş ve âzatlılar da mahkemeye müracaat etmişlerdir. Bu türden vakalara örnek olarak 3 âzatlı kölenin beytülmal emini aleyhine açtığı şu dava zikredilebilir: Hacı Mustafa ibn-i Abdullah'ın âzatlı köleleri Hasan, Mehmed, Osman ve Ali adlı kişiler, beytülmal emini Hacı Osman Ağa'nın hürriyetlerini kabul etmediğinden şikâyet ederek mahkemeye müracaat etmişlerdir. Yapılan duruşmada hürriyetlerini ispat edecek delil istenmesi üzerine âzatlıklarına şahitlik eden kişiler vasıtasıyla bu talebi gerçekleştirmişlerdir.²⁵

İlgili dönemde vasilerin de bilerek ya da bilmeyerek âzatlı kölelerin hürriyetlerini inkâr ettikleri olmuştur. Bu çerçevede meydana gelen 4 dava kaydının üçü kölenin müdebberliğinin, 1'i de âzatlığının inkâr edilmesi sebebiyle vuku bulmuştur. Âzatlığın inkâr edilmesi vakasında âzatlı davacı olmuş,²⁶ tedbirin inkâr edilmesiyle meydana gelen davaların da birinde vasi,²⁷ ikisinde ise âzatlılar davacı olmuştur.²⁸ Zikri geçen bağlamda meydana gelen tüm davaları âzatlılar, şahitler vasıtasıyla

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, V, 239 vd.; Zekiyyüddin Şa'bân – Ahmed Gundur, *Ahkâmü'l-Vasiyye ve'l-Mîrâs ve'l-Vakfî Şeriatî'l-İslâmiyye*, s. 267 vd.; Hamza Aktan, *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku*, s. 83 vd.

²⁵ “*Fi'l-asl Trabzon şehrinden olup hâlâ Kıbrıs Cezîresi'nde İskarinyo nâm karyede bilâ-vâris-i ma'rûf fevt olan el-Hâc Mustafa ibn-i Abdullah nâm müteveffânın abd-i memlûkü olup Gürciyyü'l-asl Hasan ve Mehmed ve Osman ve Ali nâm şâb-ı emredler meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde tereke-i müteveffâ-yı mezbûra bi'l-emâne vâzî'u'l-yed olan hâlâ cezîre-i mezbûrede Emîn-i beytü'l-mâl işbu râfî'u'l-kitâb el-Hâc Osman Ağa nâm kimesne mahzarında her biri üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip, seyyidimiz müteveffâ-yı mezbûr el-Hâc Mustafa hayatında bizi malından âzâd ve mülkünden ihrâc edip sâir ahrâr zümresine ilhâk etmişken hâlâ emîn-i mezbûr bize rikk olmak üzere ta'arruz eder su'âl olunup kasr-ı yedine tenbîh olunmak matlûbumuzdur dediklerinde gibbe's-su'âl emîn-i mezbûr vech-i muharrer üzere vaz'-ı yedini ikrâr lakin mezbûrların ıtkını bi'l-küllîye inkâr eyledikde müdde'-i merkûmdan sıdk-ı makâllarine mübeyyin beyyine taleb olundukda udûl-ı ahrâr-ı ricâl-i müsliminden Ahmed Çavuş ibn-i Mustafa ve İbrahim Çelebi ibn-i Mehmed nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzîrân isrû'l-istişhâd fi'l-hakîka işbu müdde'iyün-ı merkûmûndan Hasan ve Mehmed ve Ali ve Osman ağaları müteveffâ el-Hâc Mustafa hayatında ve bizim huzûrumuzda malından âzâd eyledi. Bizler bu husûsa şâhidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-yı şehâdet-i şer'îyye eyledikden sonra ba'de't-tezkiye şehâdetleri makbûle olmağın, emîn-i mezbûr bî-vech mu'ârâzadan men' birle mâ hüve'l-vâki' bi't-taleb ketb olundu.”*

Fi'l-yevmi'l-ışrîn min Saferi'l-hayr sene 1144. (20 Safer 1144), KŞS-14-8/26. Benzer bir durum da bir cariyeye için söz konusu olmuştur. Fatma bint-i Abdullah adlı âzatlı cariyeye, sahibi olan Nisa Hanım'ın ölmeden önce kendisini âzat ettiğini, fakat herhangi bir mirasçısının olmaması hasebiyle merhumenin muhallefatını elinde bulunduran beytülmal emini Kumârî zâde İbrahim Bey ibn-i Nasuh'un kendisinin âzatlığını kabul etmeyerek hürriyetine el koymak istediğini, hürriyetinin ortaya çıkarılması amacıyla mahkeme huzurunda beyan etmiştir. Bunun üzerine kendisinden ispat talep edilince şahitler göstererek âzatlığını ispatlamıştır. bkz. KŞS-4-56/149; Diğer dava kayıtları için bkz. KŞS-14-64/297; KŞS-15-186/625.

²⁶ KŞS-6-67/196.

²⁷ KŞS-14-10/33.

²⁸ KŞS-10-98/416; KŞS-6-67/196.

kazanmışlardır.²⁹ Bu noktada vasi ve müdebber kavramlarını kısaca açıklamakta fayda vardır. *Vasi*, vesâyet yetkisine sahip kişi anlamına gelen hukuki bir terimdir.³⁰ *Vesayet* ise; mümeyyiz ya da gayrı mümeyyiz küçük gibi edâ ehliyeti bulunmayan, eksik olan veya ehliyeti sonradan kısıtlanan (mahcûr) bir kişinin mallarını koruma, işletme ve onun adına o malda tasarruf etme yetkisinin başka bir kimseye tanınmasını ifade eden bir İslâm hukuku terimidir.³¹ Daha basit bir ifadeyle bir kimsenin mallarında veya çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere tayin edilen kişidir.³² İlgili davalarda vasilerin, babaları vefat eden çocuklar üzerine tayin edilenler olduğu gözlenmiştir. Vasi tayini, Kıbrıs şer'î mahkemelerinin uygulamada esas aldığı Hanefî mezhebine göre kısaca şöyle yapılır: Vesayete ihtiyaç duyan kısıtlı/kâsır³³ kişinin babası ve babadan dedesi varsa vesayet hakkı doğrudan bunlara aittir; şayet bu kişiler bulunmuyorsa Hanefî hukukçuları prensip olarak vasiyi tayin hakkını babaya verdiği için onun seçtiği kişi vasi olur. Baba vefat etmeden önce vasi tayin etmemiş ise, bu hak babanın babası olan dedeye intikal eder. Bunlar da vasi tayini yapmamışsa bu yetki kadıya geçer.³⁴ Vasiyet ile velinin tayin ettiği vasiye, *vasî-i muhtâr*; kadının tayin ettiği vasiye ise *vasî-i mansûb* ya da *vasî-i kâdı* adı verilir.³⁵ Osmanlı uygulamasında babanın bulunmadığı hallerde yetkili vasi olarak genelde annenin tayin edildiği ifade edilse de³⁶ ilgili davalardaki vasilerin anneler olmadığı gözlenmiştir.

Müdebber ya da cariyeler için *müdebber*, kendisiyle tedbir akdi yapılmış köleleri ifade eder. İslâm hukukunda *tedbir*, kölenin hürriyetinin efendisinin vefatına bağlanması anlamına gelir.³⁷ Kişi kölesini kendisinin ölümünden sonra hürriyete

²⁹ KŞS-6-67/196; KŞS-14-10/33; KŞS-10-98/416; KŞS-6-67/196.

³⁰ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, V, s. 116.

³¹ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, XLIII, s. 66; Ayrıca bkz. Hamza Aktan, “Vesâyet”, *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV, s. 456.

³² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk*, s. 598.

³³ Kısıtlı/kâsır: Küçüklük, ihtiyarlık, sefeh vb. gibi hacri (kısıtlılığı) gerektiren sebeplerle medenî haklarını kullanmaktan mahrum bulunan kimse (Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk*, s. 233).

³⁴ Muhammed Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-Şer'iyye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye*, II, 1023; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, I, 254; Aktan, “Vesâyet”, IV, 456; Bardakoğlu, “Vesâyet”, XLIII, 66 vd.; *Mecelle*, md. 974.

³⁵ Subhi Mahmesânî, *el-Mebâdü's-Şer'iyye ve'l-Kânûniyye fi'l-Hacr ve'n-Nafakât ve'l-Mevâris ve'l-Vasiyye*, s. 80.

³⁶ M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 242; Nurcan Abacı, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. yy.)*, s. 166; Halil Cin – Gül Akylmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 264.

³⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk*, s. 555.

kavuşması üzere âzat ederse bu durumdaki köle müdebber ya da müdebber olur.³⁸ Tedbirin birçok çeşidi olsa da incelenen davalarda genellikle *tedbir-i mutlak*ın uygulandığı gözlenmiş, bazen de *tedbir-i muallaktan* bahsedilmiştir.³⁹ *Tedbir-i mutlak*: Efendinin herhangi bir kayıt olmaksızın ölümüne bağlamış olduğu tedbirdir. Örneğin; “Ben öldüğüm zaman sen âzatsın.” denilmesi buna bir örnektir. *Tedbir-i muallak* ise, efendinin bir şarta bağlamış olduğu tedbirdir.⁴⁰ Örnek belgede de vuku bulduğu gibi efendinin kölesine, “Ben bu hastalığımдан kurtulursam sen müdebbersin.” demesi böyle bir tedbirdir.⁴¹ Tedbir hukuki açıdan lâzım bir akid olduğundan bir kez söylendikten sonra rücuu yani geriye dönüşü bulunmamaktadır.⁴² Burada örnek olarak zikredilecek dava, *tedbir-i mutlak*ın ispatına dairedir. Bereket ibn-i Abdullah adlı müdebber köle, efendisi olan merhum Hacı Mehmed’in çocuklarının vasisi Hüseyin ibn-i Ali aleyhine dava açarak, söz konusu şahsın kendisinin müdebber olduğunu inkâr ederek hürriyetini elinden aldığını ifade etmektedir. Bunun üzerine müdebberden iddiasını ispat etmesi istenmiş ve o da şahitler aracılığıyla müdebber olduğunu kanıtlayarak hürriyetini elde etmiştir.⁴³ Özet olarak zikrettiğimiz davada “...terekesinin sülüsü mezbûr Bereket’in kıymetine vefâ etmekle işbu Bereket hürdür...” ifadesi dikkat çekmektedir. Nitekim bu kayıt diğer birçok davada zikredilmiştir. Müdebber kölenin âzat olabilmesi için kölenin

³⁸ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 39; Muhammed Hamîdullah, Mehmet Âkif Aydın, “Köle”, *DİA*, XXVI, s. 243.

³⁹ bkz. KŞS-8-147/497.

⁴⁰ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 39.

⁴¹ KŞS-8-147/497.

⁴² Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 39.

⁴³ “İşbu orta boyllu, zenciyyü'l-asl, müslimü'l-mille bâ'isü'l-vesîka Bereket bin Abdullah nâm zenci, meclis-i şer'-i hatîr-ı lâzımü't-tevkîrde cezîre-i Kıbrıs'da kasaba-i Tuzla sâkinlerinden iken bundan akdem fevt olan el-Hâc Mehmed bin (?) nâm kimesnenin evlâd-ı sıgârına cânib-i şer'-i enverden mansûb vasileri olmağla rikk olmak üzere mezbûr Bereket'e vâzı'ul-yed olan Hüseyin bin Ali nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip; ben müteveffâ-yı mezbûrun abd-i memlûkü olduğum hâlde iki sene mukaddem hâl-i sıhhat ve nefâz-i tasarrufâtında beni tedbîr-i sahîh-i mutlak ile müdebber edip sülüs-i mâlî dahi kıymetime vefâ etmekle ben mâlından hür olmuşken vasî-i mezbûr beni istirkâk edip yed-i bâtila[sın] üzerime musallat eyledi; su'âl olunup üzerimden yed-i zâlimesi izâle olunup sâir ahrâr gibi sebilim tahtıye olunmasın taleb ederim dedikde ğıbbe's-su'âl vasî-i mezbûr cevâbında fi'l-hakîka müdde'î-i mezbûr müteveffâ-yı mezbûrun terekesinden olup rikk olmak üzere bi'l-vesâye vaz'ul-yedini ikrâr lâkin müdde'î-i mezbûrun vech-i meşrûh üzere müdebber olduğunu ma'lûmum değildir deyü inkâr edicek müdde'î-i mezbûr Bereket'den sıdk-ı makâlini mübeyyine beyine taleb olundukda udûl-i ricâlden kasaba-i mezbûrede sâkin el-Hâc Ömer bin Abdullah ve Ali bin el-Hâc Kasım nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'â hâzırân olup isre'l-istişhâd fi'l-hakîka müteveffâ-yı mezbûr el-Hâc Mehmed iki sene mukaddem hâl-i sıhhat ve nefâz-i tasarrufâtında işbu Bereket'i yedinde mülkü olduğu hâlde bizim huzûrumuzda tedbîr-i sahîh-i mutlak ile müdebber eyledi; terekesinin sülüsü mezbûr Bereket'in kıymetine vefâ etmekle işbu Bereket hürdür; sebîli tahtıye olunması vâcibdir; biz bu husûsa bu minvâl üzere şahîdleriz; şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde ğıbbe ri'âyeti şerâyit'l-kabûl şehâdetleri makbûle olmağın mücebince müdde'î-i mezbûr Bereket'in itkına ba'de'l-hüküm vasî-i mezbûrun kasr-ı yedine tenbîh olunup mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu”; fi'l-yevmi]'s-sâdis ve'l-ısrîn min-Cemâziye'l-ülâ, sene selâse ve selâsin ve mi'e ve elf. (26 Cemâziye'l-evvel 1133); KŞS-10-98/416.

değerinin müteveffanın terekesinin sülüsünü yani üçte birini geçmemesi gerekir. Aksi takdirde müdebber çalışarak vârislere üçte biri aşan miktarı ödemek zorunda kalır.⁴⁴

Köle, efendinin malı statüsünde bulunduğundan yaşarken onu âzat edebileceği gibi âzatlığını kendisinin vefatı şartına da bağlayabilir. Bu şekilde âzadın belli bir şarta bağlanmasına *itk-ı muallak* ya da *ta'likî itk* denilmektedir.⁴⁵ Nitekim ilgili dönemde böylesi bir vakaya da rastlanmıştır. Benefşe bint-i Abdullah adlı cariye, sahibi olan Meryem bint-i Yusuf'un vefat etmeden önceki hastalığında şayet iyileşirse kendisinin müdebber, iyileşmez vefat ederse âzat olmasını söyleyerek âzadını ölüm şartına bağlamış olduğunu ve merhumenin kocası Mehmed ibn-i Yahya'nın bunu kabul etmediğini beyan ederek hürriyet davası açmıştır. Cariye, kendisinden iddiasını ispatlayacak delil talep edilince şahitler vasıtasıyla ispatı gerçekleştirmiş ve hürriyetini elde etmiştir.⁴⁶

Kimi zaman kölelerin, efendileri tarafından kendilerine verildiğini iddia ettikleri âzat edilme vaadlerine dayanarak,⁴⁷ kimi zaman da hürriyet iddiasında bulunarak efendilerinin kendilerini satmasına karşı çıktıkları olmuştur.⁴⁸ Ancak âzat edilme vaadinin hukuki bir bağlayıcılığı bulunmadığından, mahkeme kölelerden iddialarını ispatlamalarını dahi istemeden davalarını reddetmiştir. Burada kölelerin, efendileri

⁴⁴ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 41.

⁴⁵ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 35.

⁴⁶ “İşbu orta boyulu, zenciyetü'l-asl müslimeti'l-mille bâ'isetü'l-vesika Benefşe bint-i Abdullah nâm câriye meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde medîne-i Lefkoşa mahallâtından Ayasofya mahallesi sâkinelerinden iken bundan akdem fevt olan Meryem bint-i Yusuf bin Abdullah nâm hâtûnun zevc-i metrukü Mehmed bin Yahya nâm kimesne mahzarında üzerine da'vâ ve takrîr-i kelâm edip müteveffât-ı merkûme hâl-i hayâtında maraz-ı mevtime yedinde mülkü olduğum hâlde benim için eğer bu marazdan ifâkat bulursam müdebber olsun ve illâ vefât edersem mâlîmdan âzâd olsun deyü itkü maraz-ı mezbûrdan mevtime ta'lik eyledikde maraz-ı mezbûrdan ifâkat bulmayup yigirmi gündün sonra vefât edip sülüs dahi müsâ'id olmağla cemî'-i mâlîmdan âzâd olmuş iken hâlâ mezbûr Mehmed rıkk olmak üzere bana vaz'-ı yed eder su'âl olunup üzerimden yed-i âdiyesi kasr ve izâle olunmak matlûbumdur dedikde gibbe's-su'âl mezbûr Mehmed cevâbında fi'l-hakîka müdde'îye-i merkûmeye rıkk olmak üzere vaz'-ı yedini ikrâr lâkin müteveffât-ı merkûme vech-i meşrûh üzere itkü mevtime ta'lik eylediğini ma'lûmum değildir deyü inkâr edicek müdde'îye-i merkûmeden müdde'âsım mübeyyine beyyine taleb olundukda, udûl-i ricâlden mahalle-i mezbûrede sâkin Mehmed Odabaşı ibn-i Musa ve Hüseyin bin Osman nâm kimesneler li-eclî's-şehâde meclis-i şer'a hâzîrân olup isrû'l-istişhâd fi'l-hakîka müteveffât-ı merkûme Meryem hâl-i hayâtında maraz-ı mevtime işbu câriyesi müdde'îye-i mezbûre Benefşe için bizim huzûrumuzda eğer bu marazdan ifâkat bulursam müdebber olsun ve illâ vefât edersem mâlîmdan âzâd olsun deyü merkûme Benefşe'nin itkü maraz-ı mezbûrdan mevtime ta'lik eyledikde maraz-ı mezbûrdan ifâkat bulmayup yigirmi gündün sonra vefât edip sülüs dahi müsâ'id olmağla hâlâ cemî'-i mâlîmdan âzâd olmuştur. Biz bu husûsa bu vech üzere şahidlerimiz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde gibbe ri'âyet-i şerâ'iti'l-kabûl şehâdetleri makbûle olmağın mücebbince itkina hükm üzerinden kasr-ı yedine mezbûr Mehmed'e tenbîh olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.”

Fi'l-yevmi'l-âşir min Şa'bâni'l-mu'azzam li-seneti sitte ve işrîn ve mi'ete ve elf. (10 Şaban 1126), KŞS-8-147/497.

⁴⁷ KŞS-8-120/423.

⁴⁸ KŞS-13-88/283.

tarafından kendilerine belli bir zaman sonra hürriyetin vadedilmesini öne sürerek satışlarına karşı çıktıkları ve sahiplerine itaat etmedikleri bir vaka örnek olarak verilebilir. Kayda göre Rıdvan Odabaşı ibn-i Mustafa adlı kişi mahkemeye müracaat ederek Sa‘id ibn-i Abdullah ve Meryem bint-i Abdullah adlı kölelerinin davranışlarını beğenmediğinden ve kendisine itaat etmediklerinden dolayı onları satmak istediğini, fakat onların buna karşı çıktığını ifade etmiştir. Köleler ise savunmalarında; efendilerinin, altı sene hizmet ettikten sonra kendilerini âzat edeceğini vadettiğini, süre sonunda âzat edilmeyi beklemediklerinden satılmayı kabullenmediklerini beyan etmişlerdir. Ancak mahkeme kendilerinin iddia ettikleri vaadin herhangi bir hukuki geçerliliği olmadığını belirterek, sahibin istediği gibi köleleri üzerinde tasarrufta bulunabileceğine hükmetmiştir. Anlaşılan odur ki köleler kendilerine verildiğini iddia ettikleri vaadin bağlayıcı olduğunu düşünerek satılamayacaklarını ve verilen süre dolunca da âzat olacaklarını düşünmüşlerdir.⁴⁹

Âzatlı kölenin tekrar satılmak istendiği bir vaka da kayıtlara yansımıştır. Belgeye göre Yusuf ibn-i Abdullah, Limye adasında ikamet etmekte olan efendisi Anber Mehmed Ağa tarafından 15 sene önce âzat edilmesine karşın bu şahsın vekili olan Mehmed Efendi tarafından gayrimeşru bir şekilde satılmak istendiğini belirtmiş, söz konusu davalı şahıs da onun âzatlığını inkâr etmiştir. Yusuf ibn-i Abdullah’tan delil talep edilince şahitler vasıtasıyla hürriyetini ispatlamıştır.⁵⁰

⁴⁹ “Medîne-i Lefkoşa’ya tâbi’ Limye nâm karye sâkinlerinden işbu bâ’isü’l-vesîka Rıdvan Odabaşı ibn-i Mustafa nâm kimesne meclis-i şer’-i hatîr-i lâzîmü’t-tevkîrde silk-i mülk-i sahîhinde münselik emlakinden oldukları sâbit ü zâhir olan orta boyly mülteci zenciyyü’l-asl müslimü’l-mille Sa‘id bin Abdullah ve yine orta boyly zenciyyetü’l-asl müslimetü’l-mille Meryem bint-i Abdullah muvâcehelerinden üzerlerine takrîr-i da’vâ edip işbu mezbûrân Sa‘id ve Meryem hizmetlerinde bilâ-vech tekâsül ve hyânentleri olduğundan mâ’adâ bana adem-i itâ’atlarından nâşî kendilerden kemâl-i mertebe aczim olmağla bi’l-âhare mezbûrları bey’ eylemek murâd eylediğimde bey’a inkıyâdları olmayup imtinâ’ ederler su’âl olunup takrîrleri tahrîr ve bey’lerine izn-i şer’î verilmek matlûbumdur dedikte gibbe’s-su’âl mezbûrân Sa‘id ve Meryem cevâblarında fi’l-hakîka her biri müdde’î-i mezbûrun olup rıkkâ inkıyâdlarını ikrâr velâkin müdde’î-i mezbûr târîh-i kitâbdan bir buçuk sene mukaddem altı sene istikâmetle hizmet edin ba’dahû sizi âzâd edeyim deyü da’vâ etmekle va’d-e-i mezbûruna binâ’en âzâd olunmak zu’muyla bey’a inkıyâd eylemedik deyü müdde’î-i mezbûrun mülkü olduklarını ikrâr etmeğîn va’d-i mezbûre binâ’en el-va’dü leyse bi-şeyin fehvâsınca zu’mularınâ fâsîd olmağla mezbûrânı gerek istihdâm ve gerek bey’ edip keyfe mâ-yeşâ’ mutasarrıfına müdde’î-i mezbûra izn birle mâ vaka’a bi’t-taleb ketb olundu.”

Fi’l-yevmi’l-hâdî aşar min Cemâziye’l-âhir li-seneti sitte ve işrîn ve mi’ete ve elf. (11 Cemâziye’l-âhir 1126), KŞS-8-120/423; diğer kayıt için bkz. KŞS-13-88/283.

⁵⁰ “İşbu orta boyly, açık kaşlı, elâ gözlü mülteci Macariyyü’l-asl müslimü’l-mille bâ’isü’l-vesîka Yusuf bin Abdullah nâm kimesne meclis-i şer’-i hatîr-i lâzîmü’t-tevkîrde medîne-i Lefkoşa mahallâtından Arab Ahmed Paşa mahallesi sâkinlerinden olup hâlâ Limye adasında me’mûren sâkin olan Anber Mehmed Ağa bin Ali nâm kimesne tarafından husûs-ı âti’l-beyâna vekîl-i sâbitü’l-vekâlesi olan Mehmed Efendi ibn-i Ali nâm kimesne mahzarında üzerine da’vâ ve takrîr-i kelâm edip bundan akdem ben mezbûr Anber Mehmed Ağa’nın abd-i memlûku olup târîh-i kitâbdan onbeş sene mukaddem beni cemî’-i mâlından tahrîr ve i’tâk ve mülkünden ihrâc ve âzâd eylemişikin hâlâ yedimde

İslâm hukukuna göre kişi müdebber olduktan sonra -mevlâsından olmayarak- çocuk dünyaya getirirse,⁵¹ o da kendisi gibi müdebber olur ve mevlânın vefatından sonra hürriyetine kavuşur. Burada önem arz eden husus çocuğun tedbirden önce mi sonra mı dünyaya geldiğidir. Çünkü çocuk tedbirden önce doğmuşsa tedbir hükümlerine tabi olmaz.⁵² İlgili dönemde bu konuda da bir ihtilaf yaşanarak mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Musa ibn-i İsa adlı kişi müdebberlik yoluyla âzat olan bir babanın evladı olup, babası ve mevlâsı vefat ettikten sonra mevlâsının oğlu Ali ibn-i Halil adlı kişi, kendisinin tedbirden önce dünyaya geldiğini iddia ederek âzatlığını kabul etmemiştir. Musa ibn-i İsa da mahkemeye müracaat ederek doğumunun babasının müdebber olduktan sonra gerçekleştiğini şahitler aracılığıyla ispatlamış ve bu durum mahkemece kayıt altına alınmıştır.⁵³

İlgili dönemde ümmü'l-veledlik iddiasına da rastlanmıştır. İslâm hukukuna göre cariyeye, mevlâsından diri veya ölü bir çocuk dünyaya getirir ve mevlâsı çocuğun kendisinden olduğunu kabullenirse cariyeye *ümmü'l-veled*, çocuk ise *hür* olur. Mevlâ, çocuğun kendisinden olduğunu ifade ettiğinde artık ümmü'l-veled olan cariyesini âzat yolunun dışında hiçbir surette mülkiyetinden çıkaramaz ve kendisi vefat ettiğinde cariyeye

olan itknâmem zâyi' olmağla mezbûr Mehmed Efendi beni rıkk olmak üzere bi'l-vekâle bey' eylemek murâd eder su'âl olunup men' ve def' olunması matlûbumdur dedikte gibbe's-su'âl mezbûr Mehmed Efendi cevâbında fi'l-hakîka müdde'î-i mezbûru bey' eylemek murâd eylediğini ikrâr, lâkin itkını ma'lûm değildir deyü bi'l-vekâle inkâr edecek müdde'î-i mezbûrdan müdde'âsına beyyine taleb olundukda udül-i ricâlden mahalle-i mezbûrede sâkin Mehmed bin Hüseyin ve Mustafa bin Mehmed nâm kimesneler li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırân olup isrû'l-istişhâd fi'l-hakîka mezbûr Anber Mehmed Ağa işbu müdde'î-i mezbûr Yusuf'u târîh-i kitâbdan on beş sene mukaddem yedinde mülkü olduğu hâlde bizim huzûrumuzda cemî-i mâlîndan âzâd eyledi hâlâ mezbûr Yusuf hürdür biz bu husûsa bu vech üzere şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyü her biri edâ-i şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde gibbe ri'âyet-i şerâ'iti'l-kabûl şehâdetleri makbûle olmağın mücebince itkına ba'de'l-hükm müdde'î-i mezbûr Mehmed Efendi bî-vech mu'ârâzadan men' olunup mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu."

Fi'l-yevmi's-sâlis aşar min Şevvâli'l-mükerrem li-seneti sitte ve işrîn ve mi'ete ve elf. (13 Şevval 1126), KŞS-8-162/538.

⁵¹ Çocuk mevlâdan olursa ümmü'l-veledlik söz konusu olacağından tedbir akdi ortadan kalkar.

⁵² Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 41.

⁵³ "Oldur ki; Öte yakada Güre(?) muzâfâtundan Gökbüke(?) nâm karye sâkinlerinden Musa ibn-i İsa nâm mu'tak muvâcehesinde mahfil-i kazâda mevlâsı, oğlu olan Ali bin Halil muvâcehesinde bast-ı merâm edip babam İsa nâm kimesne bundan akdem müteveffâ olup merkûm Ali'nin babası Halil nâm kimesnenin abd-i memlûkü olup hâl-i hayâtında benim babam olan İsa'yı müdebber edip ba'de't-tedbir beni tevellüd edip hâlâ mu'tak iken merkûm Ali rıkk olmak üzere da'vâ etmek murâd eder şer'le su'âl olunmasın taleb ederin dedikte, gibbe's-su'âl akîbü'l-inkâr merkûm Ali merkûm Musa'dan kelâmının mîsdâkı beyyine taleb olundukda udül-i müsliminden Mahmud Çavuş ibn-i Ter Ahmed ve Behram Çavuş ibn-i Abdullah ve Hüseyin Çavuş ibn-i Ahmed ve Osman ibn-i Ter Ahmed li-ecli's-şehâde meclis-i şer'a hâzırlar olup fi'l-vâki' bundan akdem hâl-i hayâtında merkûm Ali'nin babası merkûm Halil merkûm Musa'nın babası İsa'yı müdebber edip ba'dehü merkûm Musa dünyaya gelmişdir mu'takdir biz bu husûsa şahidleriz şehâdet dahi ederiz deyü edâ-i şehâdet-i şer'iyye eylediklerinde gibbe't-tasdik kayd olundu." (29 Şaban 1019), KŞS-3-176/1099.

doğrudan âzat olur.⁵⁴ Ancak ifade edildiği gibi, ümmü'l-veledliğin söz konusu olabilmesi için mevlânın, çocuğun kendisinden olduğunu ifade etmesi belirleyici bir unsur olmaktadır. Kayıtlara yansıyan ümmü'l-veledlik iddiasında, Benefşe bint-i Abdullah adlı cariye, efendisi Ali Bey ibn-i Mehmed'in, çocuğunu satmak istemesi üzerine söz konusu çocuğun efendisinden olduğunu, dolayısıyla hür olduğundan satışının engellenmesini talep etmiştir. Efendi ifadeyi kabul etmediğinden mahkeme iddianın ispatlamasını istemiş, ancak cariye bunu gerçekleştirememiştir. Davalı olan efendiye çocuğun kendisine ait olmadığına dair yemin etmesi teklif edilince, bunu yerine getirmiş ve böylece mahkeme efendinin lehine hükmetmiştir.⁵⁵

b. Hür Kişinin Köle Olarak Satımı

İlgili dönemde zaman zaman hür kişilerin de köle olarak satıldıkları vaki olmuş ve bu kişiler hür olduklarını ispatlamak amacıyla mahkemeye müracaat etmişlerdir. Hür olduğu halde köle olarak satılan kişilerden biri de Mustafa ibn-i Mehmed'dir. Bu şahıs aslen Vanlı olup Antalyalı Osman ibn-i Abdullah tarafından Kıbrıs'a getirilerek gıyabında Emrullah Odabaşı ibn-i Yusuf'a köle olarak satılmıştır. Mustafa ibn-i Mehmed'in neden Kıbrıs'a geldiği ya da gelmeyi kabul ettiği belgeden anlaşılacakla beraber Osman ibn-i Abdullah'ın dolandırıcı olduğu açıktır. Zira Mustafa ibn-i Mehmed, mahkemeye müracaat ederek kendisinin aslen hür olduğunu şahitler vasıtasıyla ispat etmiştir. Şahitlerden biri aslen mahkemede bulunmakla beraber gerekli olan diğer şahit bir özüne binaen mahkemeye katılamamış, şahitliğine iki ayrı şahit tutarak mahkeme huzuruna göndermiştir.⁵⁶

⁵⁴ Bilmen, *Hukuki İslâmiyye*, IV, s. 44-45. İlgili döneme ait dava kayıtlarında, efendisi tarafından satılan bir cariye; efendisinden hamile olduğunu iddia ederek bu satışa karşı çıkmış, fakat iddiasını ispat edemediğinden satışa mâni olamamıştır. bkz. KŞS-9-55/218.

⁵⁵ “İşbu orta boylu, açık kaşlı, zenciyyü'l-asl, müslimü'l-mille Benefşe bint-i Abdullah nâm siyâh cârîye meclis-i şer'-i hatîrde cezîre-i Kıbrıs'da Tuzla kazâsına tâbi' Kalavoson nâm karye sâkinlerinden Ali Bey ibn-i Mehmed mahzarında üzerine da'vâ edip ben Ali Bey'in memlûkesi olduğum hâlde beni istifrâş ve firâşından işbu hâzır-ı bi'l-meclis Fatma'yı tevellüd edip hattâ mezbûr Ali Bey Benefşe'den tevellüd eden veled benimdir deyü da'vet ve ikrâr etmekle mezbûr Ali Bey'in ümm-i veled-i olup kızım mezbûre Fatma'yı bey' etmek murâd eder su'âl olunsun, men' olunmak matlûbundur dedikde, gıbbe's-su'âl mezbûr Ali Bey cevâbında vech-i meşrûh üzre ümm-i veledi olduğun inkâr edicek mezbûre Benefşe'den beyyine taleb olundukda [sh. 184] ityân-ı beyyineden acz ve istihlâf etmeğın mezbûre Benefşe'yi istifrâş edip ümm-i veledi olmadığına imâmeyn-i hüâmeyn kavî-i şerîfleri üzre mezbûr Ali Bey'e yemin teklîf olundukda ol dahi alâ-vefki'l-mes'ûl yemîn-i bi'llâhi'l-alîyyi'l-a'lâ etmeğın mezbûre Fatma'nın rıkkıyyetine hükm-i şer'î birle mâ-vaka'a bi't-taleb ketb olundu.”

Fî 22 Zi'l-hiceti's-şerîfe sene [1]142. (22 Zilhicce 1142), KŞS-13-183/594.

⁵⁶ “Budur ki; işbu hâfiz-ı kitâb-ı müstetâb açık kaşlı, orta boylu, kara gözlü esmerü'l-levn Mustafa bin Mehmed nâm kimesne mahfil-i şer'-i hatîr-i lâzımü't-tevkîrde mahmiyye-i Lefkoşa ahâlisinden Emrullah Odabaşı ibn-i Yusuf nâm

Aslen Tarsuslu olup Lefkoşa'da Halas Bölükbaşı'nın hizmetinde bulunan Cuma ibn-i Elvan adlı kişi, işvereni olan Halas Bölükbaşı'nın vefatından sonra kölelik isnadına maruz kalmıştır. Kendisinin köle olduğunu iddia eden kişi, merhum Halas Bölükbaşı'nın çocuklarının vasisi olan Durali Beşe'dir. Cuma ibn-i Elvan mahkemeye müracaat ederek hakikatin ortaya çıkarılmasını talep etmiş ve mahkeme huzuruna çıkan şahitler vasıtasıyla hür olduğunu ispatlamıştır.⁵⁷

Bir başka dava kaydında ise trajik bir köleleştirme vakasına rastlanmaktadır. Medine bint-i Hasan adlı kadın, kocası tarafından Kıbrıs'a getirilmiş ve cariye olarak satılmıştır. Mahkeme kaydına göre Medine bint-i Hasan, yeniçeri olan Abdulganî Beşe'yle evlenmiş, kocası onu önce Halep'e ve daha sonra da Kıbrıs'a getirmiştir. Kıbrıs'a gelindiğinde kadının satılabilmesi için cariye olduğunu ifade etmesi amacıyla kadına, kocası tarafından birçok kez şiddet uygulanmış ve kadın da dayanamayarak Halep'ten cariye olarak satın alındığını ifade etmiş ve Halil ibn-i Bayezit adlı kişiye Canfeda adıyla cariye olarak satılmıştır. Anlaşılan odur ki, daha sonra kadının Adana'da

kimesne mahzarında da'vâ ve takrîr-i kelâm edip ben medîne-i Van mahallâtından Şatroğlu mahallesinden hurrül'-asl olup babam ismi Mehmed ve anam ismi Şehriban olup bir vechile usûl-i fûrû'uma rıkk târî olmamış iken Antalyalı Osman bin Abdullah nâm kimesne beni bir takrîb ile cezîre-i Kıbrıs'a getirüp gıyâbımda beni mûmâ-ileyh Emrullah Odabaşı'ya ol hinde ri'yâl-i seksen akçeye râyic olmağla yüz aded ri'yâl guruşa bey' edip ba'dehü bâyi'im mezbûr Osman vilâyetine avdet eyledikde müşârun-ileyh Emrullah Odabaşı beni rıkk olmak üzere istihdâm etmiş idi. el-Hâletü hâzihî mezbûr odabaşından su'âl olunup edâ-yı şer' olunmasın iltimâs ederin dedikde, gibbe's-su'âl ve akübü'l-inkâr ve ba'de'l-istişhâd udül-i müslimînden Mehmed bin Süleyman nâm kimesne li-ecli's-şehâde mahfil-i kazâya hâzır olup fi'l-hakîka müdde'î-i mezbûr Mustafa medîne-i merkûme mahallâtından Şatroğlu mahallesinden olup babası ismi Mehmed ve anası ismi Şehriban'dır ve hurrül'-asldır deyü edâ-yı şehâdet-i şer'îyye eyledikten sonra diğêr şâhid-i asl olup özr-i şer'îsi olan Mustafa bin Mehmed nâm kimesne tarafından tahmül-i şehâdet eden Mehmed Ağa ibn-i Süleyman ve Şeyh Musa ibn-i Mustafa nâm kimesneler li-ecli's-şehâde mahfil-i kazâya hâzırân olup şâhid-i aslım olan mezbûr Mustafa bizi işhâd edip merkûm Mustafa medîne-i merkûme mahallâtından Şatroğlu mahallesinden hurrül'-asl olup babası ismi Mehmed ve anası ismi Şehriban'dır. Siz dahi benim şehâdetim üzerine şehâdet edin deyü şehâdetini bize tahmül etdi biz dahi mezbûr Mustafa'nın şehâdeti üzere şâhidleriz ve şehâdet dahi ederiz ki müdde'î-i mezbûr Mustafa medîne-i mezbûre mahallâtından Şatroğlu mahallesinden hurrül'-asl olup babası ismi Mehmed ve anası ismi Şehriban'dır bu husûsa dahi şâhidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü edâ-yı şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde ba'de ri'âyeti merâsimihâ şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâkı'a olmağın mücebiyle amel birle mâ-cerâ alâ mâ-cerâ bi't-taleb ketb olunup yed-i tâlibe vaz' olundu cerâ zâlik." (15 Şevval 1043), KŞS-4-17/54.

⁵⁷ "Budur ki; mahrûse-i Magosa sükkânından işbu hâfiz-i kitâb, orta boylu, sık dişli, esmerül'-levn Cuma bin Elvan nâm kimesne mahfil-i şer'de mahmiyye-i Lefkoşa sükkânından olup bundan esbak fevt olan Halas Bölükbaşı'nın Hüseyin ve Emine nâm yetimlerinin kibel-i şer'den mansûb vasîleri olan Durali Beşe nâm râcîl mahzarında da'vâ ve takrîr-i kelâm edip ben, nefs-i Tarsus ahâlisinden olup babamın ismi Elvan ve vâlidemin ismi Fatma olup bir vechile usûl-i fûrû'uma rıkk târî olmayup bir tarîk ile bu diyâra gelüp merhûm-ı mezbûrun bir müddet hizmetinde olmakla hâlâ vasiyy-i mezbûr Durali Beşe merhûm-ı merkûmun memlûkusun deyü benimle mu'ârâzadan hâlî değildir su'âl olunup ihkâk-ı hak ve icrâ-yı şer' olunması matlûbumdur dedikde gibbe's-su'âl ve akübü'l-inkâr müdde'î-i mezbûrdan takrîrine muvâfık beyyine talep olundukda udül-i müslimînden Ahmed Çavuş bin İbrahim ve Ahmed Ağa ibn-i Süleyman nâm kimesneler li-ecli's-şehâde mahfil-i kazâya hâzırân olup gibbe'l-istişhâdi's-şer'î fi'l-hakîka müdde'î-i mezbûrun vatan-ı aslısı nefs-i Tarsus olup babası ismi Elvan ve vâlidesi ismi Fatma'dır. Hürriyyü'l'-asl olup bir vechile usûl-i fûrû'uma rıkk târî olmamışdır. Biz bu husûsa şâhidleriz ve şehâdet dahi ederiz deyü edâ-yı şehâdet-i şer'îyye eylediklerinde ba'de ri'âyeti merâsimihâ şehâdetleri hayyiz-i kabûlde vâkı'a olmağın mücebiyle amel birle mâ-cerâ bi't-taleb ketb olundu cerâ zâlik." (1 Rebiulahir1044); KŞS-4-32/89

ikamet etmekte olan annesi olaydan haberdar olmuş ve Halil ibn-i Bayezit'e ulaşarak durumu aktarmıştır. Halil ibn-i Bayezit de mahkemeye müracaat ederek Medine bint-i Hasan'a, kendisini satın alırken yapmış olduğu cariyelik ikrarının sorulması ve kayıt altına aldırılmasını talep etmiştir.⁵⁸

Hür olduğu halde zorla köle olarak satılan kişilerden biri de Meryem bint-i Mübarek'tir. Bu şahsın hürriyetini konu edinen birkaç dava kaydı mevcuttur. Bunların birinde Meryem bint-i Mübarek mahkemeye müracaat ederek hür olmasına rağmen kendisinin Ali ibn-i Hacı İlyas tarafından zorla alıkonup cariyeye olarak kardeşi Hüseyin ibn-i Hacı İlyas'a, daha sonra da Mustafa ibn-i Hacı Ramazan'a satıldığını öne sürmüştür. Adı geçen Hüseyin ve Mustafa adlı kişiler, söz konusu şahsın hürriyetini bilmediklerini öne sürerek hürriyet iddiasının ispatlanmasını talep etmişlerdir.⁵⁹ Bir başka mahkeme kaydından anlaşıldığına göre, Meryem iddiasını ispatlayınca kadar satılmış olduğu kişiden alınarak Musa Beşe adlı kişiye emanet edilmiştir.⁶⁰ Hüseyin ibn-i Hacı İlyas, Meryem bint-i Mübarek'in hür olduğuna kani olduğunda ise vermiş olduğu 3600 akçenin karşılığında kendisinden 1200 akçe almış ve üzerinde hiçbir mülkiyet hakkının kalmadığını mahkeme huzurunda beyan etmiştir.⁶¹ Anlaşıldığı kadarıyla

⁵⁸ “Budur ki; Mahmiyye-i Lefkoşa sükkânından Üstâd Halil bin Bayezid nâm kimesne meclis-i şer‘de Medine bint-i Hasan nâm hâtûn muvâcehesinde takrîr-i kelâm edip: ‘Bundan akdem mezbûre Medine'nin nâmı Canfeda olup Abdülganî Beşe nâm yeniçeriden rıkkâ olmak üzere on bir bin akçeye müslimîn mahzarında târîh-i kitâbdan dokuz ay mîkdârı zamân iştirâ edip ve merkûme Medine, ‘Ben Çerkesiyyü'l-asl mezbûr Abdülganî Beşe'nin câriyesiyim. Beni Haleb'de satın aldı.’ deyü mukirre olmuş iken el-hâletü hâzihî mahrûse-i Adana'dan Ayşe nâm hâtûn, ‘Mezbûrenin ismi Medine olup benim sadriye kızımdır deyü şühûd ikâmet edip hürriyet iddi'âsın eder vech-i meşrûh üzere mukaddemâ rıkkıyetine i'tirâfi su'âl olunup takrîri tahrîr olunmasın taleb ederim.’ dedikde gibbe's-su'âl mezbûre Medine dahi merkûm Abdülganî Beşe beni mukaddemâ helâllîğe nikâh edip alup ba'dehû Haleb'e getirüp ve Haleb'den cezîreye getirüp bana ezâ ve cefâ edip “câriyesin” deyü “mukirre ol” deyü nice def'a darb etmekle ben dahi merkûm Halil beni iştirâ eylediğinde fi'l-hakîka Çerkesiyyü'l-asl olup merkûm Abdülganî Beşe'nin câriye-i memlûkesiyin deyü mukirre oldum.’ dedikde mâ vaka'a bi't-taleb ketb olundu.” (1 Zilkade 1018), KŞS-3-20/122.

⁵⁹ “Oldur ki; Ö[te] yakada Silifke Kazâsı'na tâbi' Ada nâm karye sâkinelerinden Meryem bint-i Mübârek nâm bâkire, meclis i şer'a gelüp Hüseyin ibn i el-Hâc İlyas muvâcehesinde takrîr i kelâm edip ben hürretü'l- a]sl olup babamın ismi Mübârek, mu'tak vâlidemin ismi Döndü nâm hürretü'l asl iken mezbûrun karındaşı Ali nâm kimesne beni cebren ahz edip “câriyesin” deyü mezbûr Hüseyin'e verüp ve mezbûr Hüseyin dahi hazır fi'l meclis Mustafa bin el-Hâc Ramazan nâm kimesne[ye] bey' eyledi, hâlâ hürriyetim taleb ederim şer'le su'âl olunup ihkâk ı hak olunmak murâd ederim dedikde gibbe's su'âl mezbûr Hüseyin ve merkûm Mustafa “hürriyetini bilmez[üz] hürretü'l-asl olduğumu isbât eylesün.” dedikleri kelimâtu bi't taleb kayd olundu.” (11 Rebiülâhir 1019); KŞS-3-162/1015

⁶⁰ “Oldur ki; zikr olunan Meryem, Musa Beşe nâm kimesnede isbât-ı hürriyet edince emânet vaz' olundu.” KŞS-3-129/774.

⁶¹ “Oldur ki; öte yakada nefsi Silifke'den olup hâlâ Girinye sâkinlerinden Hüseyin bin el-Hâc İlyas nâm kimesne meclis-i şer'-i şerîfde işbu hâfızatü'l kitâb Meryem bint-i Mübârek nâm bâkire muvâcehesinde bi't-tav 'i's-sâf ikrâr ve i'tirâf işbu mezbûr Meryem câriyedir deyü karındaşım Ali nâm kimesneden iştirâ etmiş idim. Hâlâ hürretü'l-asl idüğü ilm-i yakîn ile ma'lûm olmağın bahâsı için verdiğim üç bin altı yüz akçe mukâbelesinde mezbûre Meryem yedinden bin iki yüz nakd-i râyic-i fi'l-vakt akçesin alup mülkiyet da'vâsından hasbeten li'llâhi'l azîm ve taleben li merzât-i rabbihi'l-kerîm ferâgat eyledim. Ba'de'l yevm tarîk-ı âhar ile benden veyâ vekîlimden husûs-ı mezbûra

Meryem iddiasını mahkeme huzurunda ispat edememiştir. Zira iddia ispat edilmiş olsaydı hür kişinin köle olarak satılması meşru olmayacağından satım akdi geçersiz olacak ve kişi hiçbir ödeme yapmaksızın hürriyetine kavuşacaktı. Ayrıca Hüseyin ibn-i Hacı İlyas kadın üzerindeki mülkiyet davasından Allah rızası için feragat ettiğini ifade etmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, şayet hürriyet davası ispat edilmiş olsaydı Meryem adlı kişi zaten hürriyetine hukuken kavuşacağından Allah rızası için feragat durumu söz konusu olmayacaktı. Ne var ki dava ispat edilememiş gözükmese de, süreçte Hüseyin ibn-i Hacı İlyas, Meryem bint-i Mübarek'in hür olduğuna bir şekilde kani olmuş ve satın alırken ödemiş olduğu 3600 akçenin yerine 1200 akçe alarak kadının üzerindeki tüm haklarından feragat etmiştir. Meryem bint-i Mübarek'in zikredilen meblağı ne şekilde temin ettiği de yine bir başka mahkeme kaydına yansımıştır. Bu kayda göre Meryem bint-i Mübarek, Cafer ibn-i Abdullah adlı kişiden 1200 akçe almış ve bunun karşılığında kendisine 4 yıl boyunca hizmet etmek üzere anlaşmıştır.⁶²

Değerlendirme ve Sonuç

Başlangıçta da ifade edildiği üzere bu çalışmada kölelik açısından hürriyetin dava konusu edildiği vakalara odaklanılmıştır. Araştırmada bu davaların temel olarak iki kategoriye ayrıldığı ortaya çıkmıştır. Bunların birincisini âzatlık, ikincisini ise hürlük davaları oluşturmaktadır. Âzatlık davaları genellikle âzat edilen kölelerin âzatlıklarının inkârı sebebiyle meydana gelmiştir. Yaşanan ihtilafların müsebbibleri ise; başta vârisler olmak üzere sırasıyla mevlâlar, beytûlmal eminleri ve vasi gibi kişilerdir. Vârislerle âzatlıların mahkemede hürriyet konusunda karşı karşıya geldikleri dava sayısı 14'tür ve bu da âzatlıkla ilgili tüm davalar içerisinde %44'e tekabül etmektedir. Yapılan araştırmada görülen odur ki, vârislere karşı âzatlılar davalı ya da davacı oldukları tüm davaları kazanmışlardır.

müte'allik da'vâ sâdır olursa inde'l-hükkâm mesmû'a ve makbûle olmaya dedikde mukırr-ı mezbûrun ikrâr-ı meşrûhunda mukarret-i lehâ el-mezbûre Meryem dahi vicâhen kabûl ve şifâhen tasdik etmeğın mezbûre Meryem'in hürriyeti için hâzihi'l-vesika bi't-taleb ketb olundu." (28 Rebiülâhir 1019), KŞS-3-129/777.

⁶² "Oldur ki; mahmiyye-i Lefkoşa sâkinlerinden Meryem bint-i Mübarek nâm bâkire meclis-i şer'de işbu bâ'isü'l-hurûf el-Hâc Cafer bin Abdullah muvâcehesinde bast-ı merâm bi't-tav'i's-sâf ikrâr ve i'tirâf edip işbu mezbûr el-Hâc Cafer'e târih-i kitâbdan dört yıl tamâmuna hizmet etmek üzere nefsimi icâreye verüp bin iki yüz akçesin aldım, şol şart ile ki sene-i mezbûre tamâm oldukda zikr olunan bin iki yüz akçe hizmetim mukâbelesinde benden taleb olunmaya dedikde mukırr-e mezbûrenin vech-i meşrûh üzere câri olan ikrârın mukarrun lehü'l-mezbûr el-Hâc Cafer dahi bi'l-muvâcehe kabûl ve tasdik etmeğın vâkı'ü'l-hâl alâ vukû'ihî bi't-taleb kayd olundu." KŞS-3-129/778.

Vârislerden sonra en fazla ihtilaf mevlâlarla yaşanmıştır. Mevlâlarla köle ya da âzatlının karşı karşıya geldikleri söz konusu bu davaların sayısı 8'dir ve bu da oran olarak %25'e karşılık gelmektedir. Bu davaların 4'ünde mevlâlar, kölelerin âzatlının inkâr etmiş fakat âzatlılar hürriyetlerini ispatlamışlardır. 2 davada ise hürriyet iddiası ispatlanamamıştır. 2 dava kaydında da köleler mevlâlarının, kendilerini âzat edeceğine dair vaatle bulunduğunu iddia etmiş; fakat bu vaatler hukuki bir bağlayıcılığı olmadığından reddedilmiştir.

Yapmış olduğumuz tasnife göre 3. sırada beytülmal eminleri ve vasilerle yaşanan ihtilaflar yer almaktadır. Zira her ikisine dair de üçer dava kaydı tespit edilmiştir. Bu da %9'luk bir orana tekabül etmektedir. İlk olarak beytülmal eminleriyle yaşanan ihtilaflara yer verilecek olursa, bunların tamamını âzatlının kazandığı görülür. Bu ihtilaflar vefat eden bazı kişilerin vârisi bulunmadığından terekesine beytülmal emininin el koyması ve bu süreçte kimi âzatl kölelerin de hürriyetini tanımayarak terekede yer aldığını iddia etmesiyle vuku bulmuştur.

Vasilerle yaşanıp mahkeme kayıtlarına yansıyan ihtilafların ise; ikisinin tedbir akdinin inkârı, birinin de âzatlının inkârı sebebiyle meydana geldiği görülmüştür. Daha önce de ifade edildiği gibi tedbir akdi mevlânın, kendisinin vefatıyla kölesinin âzat olmasını ifade etmesiyle meydana gelir. Yapılan duruşmada tedbir akdinin ispatlanmasıyla köleler âzatlklarını elde etmişlerdir. Bir diğer ihtilafta ise, vasi tarafından âzatl inkâr edilmiş fakat âzatl iddiasını ispat ederek hürriyetini elde etmiştir.

Yukarıda zikredilen kategorilerin dışında ümmü'l-veledlik ya da âzatl kölenin vekil tarafından tekrar satılmak istenmesi vakaları da sayılabilir. Ümmü'l-veledlikle ilgili olan dava, köle tarafından ispatlanamazken âzatlının tekrar satılmak istendiği vakada âzatl, iddiasını ispatlayarak hürriyetini tescillemiştir.

Yapılan incelemede 32 adet âzatl davasının 28'inde (%88) âzatlın ispatlandığı 4'ünde ise ispatlanamadığı ortaya çıkmıştır. Kazanılan davaların neredeyse tamamı âzatl işlemine şahitlik eden "hür" kişilerin bu durumu mahkeme huzurunda beyan etmeleriyle gerçekleşmiştir. Bu durum özellikle iki açıdan önemlidir. Birincisi;

âzatlıkla ilgili açılan 32 davanın 27'sinin⁶³ (%84) şahitler vasıtasıyla kazanılması, âzat işlemine şahit tutmanın -hukuki bir zorunluluğu olmasa dahi- oldukça yerleşmiş bir uygulama olduğunu göstermektedir. Zira birçok dava kaydında şahitler “*Hasbeten li'llâhi te'âlâ ve taleben li-merzâtihî bizim huzûrumuzda i'tâk edip bizi işhâd etmiştir. Biz bu husûsa şâhidleriz ve şehâdet dahi ideriz.*” ifadesini kullanmaktadırlar. Bu uygulamanın, âzatlı köleleri kurtarıcı bir rolü olması açısından son derece hayati bir ehemmiyeti haiz olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

İkinci husus da, âzatlık davası sürecinde gerek davacı gerekse davalı pozisyonunda olsun âzatlı kölelerin davaların %84'ünü şahitler vasıtasıyla kazanması, toplumsal olarak kölelerin hürriyetlerinin sağlanmasına karşı gösterilen hassasiyetin de açık bir tezahürüdür. Zira karşılaşılan vakaların çoğunda mahkemede âzatlığı ispatlanmayıncaya kadar âzatlıların köle statüsünde oldukları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumda hür kişilere, hatta kimi zaman makam ve mevki sahibi olan ehl-i örften kişilere karşı kölelerin lehine şahitlik yapıldığı, haklarını elde edebilmeleri için arkalarında durulduğu anlaşılmaktadır.

İncelenen döneme ait hürlük davalarına gelince, bunların 4 şahsın farklı yollarla köleleştirilmeye ya da köle olarak satılmaya çalışılması sonucunda vuku bulduğu görülür. Hürriyetleri gaspedilen bu şahısların 2'si şahitler vasıtasıyla hürlüğüne ispatlarken, 1'i uzlaşma yoluyla bunu elde etmiştir. 1 mahkeme kaydında da hürlük iddiasının bahsi geçmekte ve ifade beyanına yer verilmektedir. Zikredilen bu vakaların tamamı 17. yüzyıla ait olup 18. yüzyılın sicillerinde böylesi davalara rastlanmamıştır.

Hürlük iddiasından bahsedilen en eski kayıt 1018/1610 yılına ait olup belgede kadının, kocası tarafından zorla cariye olarak satılmasından bahsedilmektedir. Belgeden; kocası tarafından zorla cariye olarak satılan Medine bint-i Hasan'ın, annesinin sunduğu şahitlerle hürlük iddiasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Medine bint-i Hasan cariye olarak satılırken köleliğini ikrar ettiğinden dolayı onu satın alan şahıs mahkemeye müracaat ederek kadının bu ifadesinin mahkemece kayıt altına alınmasını istemiştir. Her ne kadar bu kayıta kadının hürriyetini elde ettiğinden bahsedilmemiş

⁶³ Geriye kalan bir dava da vârisin âzatlığı mahkemede ikrar etmesi yoluyla kazanılmıştır. bkz. KŞS-10-61/217.

olsa da, hürlük iddiası için şahitler sunduğundan bahsedilmektedir. Dolayısıyla hürlük ispatı için gerekli şartları sağlayıp hürriyetini elde ettiği düşünülebilir.

Hürlük davalarından biri de, 1019/1610 yılına ait olup hür bir kadının zorla cariye olarak satılması sonucu meydana gelmiştir. Birkaç mahkeme kaydına yansıyan bu hürlük davası, Meryem bint-i Mübarek adlı kadının zorla alıkonulup cariye olarak satılması sonucu meydana gelmiştir. Her ne kadar kadın iddiasını kanıtlayamamış olsa da, anlaşıldığı kadarıyla cariye olarak kendisine satılan şahıs onun hür olduğuna kani olmuş ve bedel olarak ödediği miktarın bir kısmını kadından alarak kendisiyle uzlaşmıştır. Kadının bu parayı ne şekilde temin ettiği de bir başka mahkeme kaydına yansımıştır. Buna göre kadın, bir kişiye dört yıl hizmet etme karşılığında belli bir meblağ parayı peşin olarak almış ve bunu mahkemede kayıt altına aldırıştır.

1043/1634 tarihli bir diğer hürlük davasına göre ise, hür bir şahıs aldatılarak adaya getirilmiş ve köle olarak satılmıştır. Bu vakada Vanlı Mustafa ibn-i Mehmed adlı hür kişinin bir şekilde aldatılarak Kıbrıs'a getirildiği ve haberi olmaksızın köle olarak satıldığı anlaşılmaktadır. Bu şahıs da hürlüğüne şahitler vasıtasıyla ispatlamıştır.

1044/1634 tarihli bir başka dava kaydında ise, vasi tarafından iddia edilen bir kölelik iddiası vardır. Dava kaydından Tarsuslu Cuma ibn-i Elvan adlı kişinin Kıbrıs adasında bir şahsın hizmetçisi olarak çalıştığı, fakat hizmetinde çalıştığı şahsın vefatından sonra çocuklarının vasisi tarafından kölelik isnadına maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu hürlük iddiası da şahitler vasıtasıyla ispatlanmıştır.

Görüldüğü üzere ilgili dönemde Kıbrıs adasında dolandırıcı olarak adlandırılabilir kişilerce bazen hür kişilerin de köle olarak satıldıkları vaki olmuştur. Kimi zaman da bilerek ya da bilmeyerek hür kişilere kölelik isnadında bulunulmuştur. Ancak görülen odur ki, hürlük iddiasıyla açılan tüm davalar davacıların lehine sonuçlanmış ve hürriyetlerini elde etmişlerdir. Köle olarak satılan ya da kölelik isnadına maruz kalan kişilerin tamamı Kıbrıs halkından olmayıp dışarıdan gelen ya da getirilen kişilerdir. Buna rağmen bu kimselerin hürlüklerini ispatlama ve elde etme imkânına nail oldukları anlaşılmaktadır.

Ek-1 Tablo: 17. ve 18. Yüzyıla Ait Âzatlık ve Hürlük Davalarından Elde Edilen Veriler

1	Tarih	Kaza	Mah-Köy-Kasaba	Mevla	Köle (Köle/Âzatlı/Hür)	Davalı	K. Milliyeti	K. Cinsi yeti	K. Din	Belge	Dava Sonucu (Âzatlı/Hür)	Dava Konusu
2	1 Receb 1046	Leŕkoŕa	...	Boyacı Osman	Zülfikar bin Abdullah	Mehmed Subaŕı bin Osman	Rüsiyyü'l- asl	E	M	4- 182/42	kazandı	âzatlık
3	1 Receb 1046	Leŕkoŕa	...	Boyacı Osman	Siyavuş bin Abdullah	Mehmed Subaŕı bin Osman	Çerkaziy yü'l- asl	E	M	4- 185/43	kazandı	âzatlık
4	15 Şaban 1110	Leŕkoŕa	Câmi'-i Cedid Mahallesi	Süleyman Çelebi bin el-Hâc Şaban	Yusuf bin Abdullah	Fatıma binti Enbiya Efendi (Vasi)	Rüsiyyü'l- asl	E	M	6- 67/196	kazandı	âzatlık
5	15 Şevval 1043	Van	Şatroğlu Mahallesi	...	Mustafa bin Mehmed	Emrullah Odabaŕı bin Yusuf	...	E	M	4- 17/54	kazandı	hürlük
6	[29 Şaban 1019]	...	Gökbüke? nâm karye	Halil nâm kimesne	Musa bin İsa	Ali bin Halil	...	E	M	3- 176/10	kazandı	âzatlık
7	1 Muharrem 1045	Mâl deferdarı merhûm Hüseyin Efendi	Lalezar binti Abdullah	Mehmed Çelebi ibn i Hasan beytü'l mâl-ı emme ve hâssa emini Kumari zâde İbrahim Bey bin Nasuh	Eflakiyye tü'l- asl	K	M	4- 109/25	kazandı	âzatlık
8	1 Safer 1044	Leŕkoŕa	...	Nisa nâm hârûn	Fatıma binti Abdullah nâm zenciye	...	Zenciye	K	M	4- 56/149	kazandı	âzatlık
9	1 Rebiulahir 1044	Magosa	Cuma bin Elvan	Durali Bege (Vasi)	...	E	M	4- 32/89	kazandı	hürlük
10	[28 Rebiulahir 1019]	Girinye	...	Hüseyin bin el Hâc İlyas	Meryem binti Mübarek	K	M	3- 129/77	hürlük tescilli ifade bevanı delil talep	hürlük
11	1 Zilkade 1018	Leŕkoŕa	...	Üstâd Halil bin Bayezid	Medine binti Hasan	Medine binti Hasan	...	K	M	20/122	...	hürlük
12	[11 Rebiulahir 1019]	Silifke	Ada nâm karye	Hüseyin bin el Hâc İlyas	Meryem binti Mübarek	Hüseyin bin el Hâc İlyas	...	K	M	3- 162/10	...	hürlük
13	9 Ramazan 1125	Leŕkoŕa	Balkitire nâm karye	Ahmed Hâce bin Resul	Abdullah bin Abdullah	Sultan binti Hüseyin	Zenciyyü'l- asl	E	M	8- 63/269	kazandı	âzatlık
14	27 Zilhicce 1132	Leŕkoŕa	Kaymaklı nâm karye	Mumcu Süleyman Odabaŕı bin Mehmed	Abdullah bin Abdullah	Neslihan binti Sefer ve diğ.	Zenciyyü'l- aslâleten	E	M	10- 59/209	kazandı	âzatlık
15	2 Rebiulevvel 1133	Leŕkoŕa	Haydarpaŕa Mahallesi	Ahmed Ağa bin Osman Ağa	Abdullah bin Abdullah Mehmed	Mü'mine binti Ali Efendi (Vasi)	Zenciyyü'l- asl	E	M	1- 78/292	kazandı	âzatlık
16	28 Rebiulahir 1139	Leŕkoŕa	Pera nâm karye	el-Hâc Mustafa bin Mehmed	Meryem binti Abdullah	Emine binti Hüseyin ve diğ.	Zenciyyet ü'l- asl	K	M	12- 122/42	kazandı	âzatlık
17	12 Cemaziyevvel 1139	Leŕkoŕa	Câmi'-i Cedid Mahallesi	Hasan Ağa bin Mehmed	Bereket bin Abdullah ve Fatıma binti Abdurrahman	Saliha Hârûn binti Osman	Zenciyyü'l- asl	E-K	M	12- 125/44	kazandı	âzatlık
18	15 Rebiulevvel 1143	Leŕkoŕa	Arabahmedpaŕa Mahallesi	Ramazan Ağa bin Hüseyin	Mercan binti Abdullah	Osman nâm kimesne	Zenciyyet ü'l- asl	K	M	13- 201/66	kazandı	âzatlık
19	18 Zilhicce 1154	...	Abdi Çavuş Mahallesi	Türk Osman bin Hasan bin Abdullah	Arab Ali	el-Hâc Mustafa bin Çavuş Hasan	Zenciyyü'l- asl	E	M	15- 150/53	kazandı	âzatlık
20	22 Zilkade 1157	Leŕkoŕa	Tarhun Karyesi	es-Seyyid Ahmed bin Ali	Kara Ali bin Abdullah	Havva	Zenciyyü'l- asl	E	M	16- 4/17	kazandı	âzatlık
21	15 Zilkade 1121	Leŕkoŕa	Arap Ahmed Paŕa Mahallesi	Alime binti Mehmed	Mülayim binti abdullah	Seyyid Mehmed Ağa bin Mustafa	Zenciyyü'l- asl	K	M	7- 118/31	kazandı	âzatlık
22	15 Cemaziyelahir 1139	Leŕkoŕa	Debbâghâne Mahallesi	Hasan Bege bin Ahmed	Muhammed ibn-i Abdullah	Hasan Bege bin Ahmed	Moraviyy ü'l- asl	E	M	12- 131/47	kazandı	âzatlık
23	17 Muharrem 1143	Leŕke	...	Bektaş Bege bin Mehmed	Hadice binti Abdullah	Hadice binti Abdullah	Acemiyy ü'l- asl	K	M	13- 188/61	kazandı	âzatlık
24	10 Zilhicce 1142	Leŕkoŕa	Ayasofya Mahallesi	Dizdâr Ali Ağa bin Abdullah	Ali bin Abdullah	Ali bin Abdullah	Zenciyyü'l- asl	E	M	13- 182/58	kazandı	âzatlık
25	17 Rebiulevvel 1184	Leŕkoŕa	Karamanizâde Mahallesi	Ümmügülsüm binti Veli	Bilâl bin Abdullah	Ümmügülsüm binti Veli	Zenciyyü'l- asl	E	M	20- 21/50	kazandı	âzatlık
26	10 Cemaziyelahir 1129	Magosa	...	el Hâc Mehmed (?)	Mercan [binti] Abdullah	Mercan [binti] Abdullah	Zenciye	K	M	9- 14/35	kaybetti	âzatlık
27	3 Cemaziyelahir 1133	Pendaye	Petre nâm karye	Emine binti el-Hâc Yusuf	Fâtıma binti Abdullah	Fâtıma binti Abdullah	Zenciyyet ü'l- asl	K	M	10- 99/421	kaybetti	âzatlık
28	6 Ramazan 1137	Medine-i	Ömeriyye Mahallesi	Çorbacı el-Hâc Receb Ağa bin Abdullah	Arab Abdullah bin Abdullah	Varisler	Zenciyyü'l- asl	E	M	12- 50/183	kaybetti	âzatlık

29	26 Cemâziyevvel 1133	...	Kasaba-i Tuzla	el-Hâc Mehmed bin (?)	Bereket bin Abdullah	Hüseyin bin Ali (Vasi)	Zenciyyü'l- 1-asl	E	M	10- 98/416	kazandı	âzatlık
30	1 Safer 1144	Lefkoşa	Korkudefendi Mahallesi	Mustafa Ağa bin Mehmed	Anber binti Abdullah	Anber binti Abdullah	Zenci	E	M	14- 10/33	kazandı	âzatlık
31	29 Muharrem 1133	Lefkoşa	Kızılkule Mahallesi	Receb Ağa bin Hüseyin	Fâide binti Abdullah	Fâtıma binti Receb	Zenciyyet ü'l- 1-asl	K	M	10- 61/217	kazandı	âzatlık
32	11 Cemâziyelaahir 1126	Lefkoşa	Limye nâm karye	Rıdvan Odabaşı ibn-i Mustafa	Sa'id bin Abdullah ve Meryem binti Abdullah	Sa'id bin Abdullah ve Meryem binti Abdullah	Zenciyyü' 1-asl ve Zenciyyet ü'l- 1-asl	E-K	M	8- 120/42 3	kaybettir	âzatlık
33	5 Cemâziyelaahir 1141	el-Hâc Hasan Ağa bin Ali	Bilal bin Abdullah	el-Hâc Hasan Ağa bin Ali	Zenciyyü' 1-asl	E	M	13- 88/283	kaybetti	âzatlık
34	10 Şaban 1126	Lefkoşa	Ayasofya Mahallesi	Meryem binti Yusuf bin Abdullah	Beneşe binti Abdullah	Mehmed bin Yahya	Zenciyyet ü'l- 1-asl	K	M	8- 147/49	kazandı	âzatlık
35	13 Şevval 1126	Lefkoşa	Arab Ahmed Paşa Mahallesi	Anber Mehmed Ağa bin Ali	Yusuf bin Abdullah	Mehmed Efendi bin Ali (Vekil)	Macariyy ü'l- 1-asl	E	M	8- 162/53	kazandı	âzatlık
36	20 Safer 1144	(F'i'l asl Trabzon şehri	İskarinyo nâm karye	el Hâc Mustafa bin Abdullah	Hasan ve Mehmed ve Osman ve Ali	Emin-i beytü'l mâl el Hâc Osman Ağa	Gürciyyü' 1-asl	E	M	14- 8/26	kazandı	âzatlık
37	6 Şevval 1145.	(F'i'l asl İslambo l)	Mahmudpaşa Mahallesi	Mustafa Ağa bin Abdullah bin Abdurrahman	Hasan bin Abdullah	Emin-i beytü'l mâl el-Hâc Mustafa Ağa bin Receb	Rûsiyyü'l asl	E	M	14- 64/297	kazandı	âzatlık
38	10 Receb 1156	(F'i'l-asl Diyarbakır)	...	es-Seyyid Abdullah Odabaşı bin Ahmed bin Abdurrahman	Ali bin Abdullah	Emin-i Beytü'l-mâl Çorbacı Ramazan Ağa bin Mustafa	Gürciyyü' 1-asl	E	M	15- 186/62 5	kazandı	âzatlık
39	22 Zilhicce 1142	Tuzla kazası	Kalavoson nâm karye	Ali Bey bin Mehmed	Beneşe binti Abdullah	Ali Bey bin Mehmed	Zenciyyü' 1-asl	K	M	13- 183/59	kaybetti	ümmülv eledlik

Kaynakça

Kıbrıs Kadı Sicilleri, 1B, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22.

Abacı, Nurcan, *Bursa Şehrinde Osmanlı Hukukunun Uygulanması (17. yy.)*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2001.

Akgündüz, Ahmed, *İslâm Hukukunda Kölelik-Câriyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2006.

Aktan Hamza, “Vesâyet”, *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, IV, İstanbul 1997.

Aydın, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, 5. Baskı, Hars Yay., İstanbul 2005.

Bardakoğlu Ali, “Vesâyet”, *DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)*, XLIII, İstanbul 2010.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, I-VIII, Bilmen Yayınevi, İstanbul, tsz.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihü'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1979.

Cin Halil – **Akyılmaz** Gül, *Türk Hukuk Tarihi*, Sayram Yay., Konya 2003.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistani, *Sünenu Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Dârü'l-Fikr, Beyrut, tsz.

Engin, Nihat, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Câriyelik*, Beyan Yayınları, İstanbul, 1996.

Güler, Ümit, *17. ve 18. Yüzyıl Kıbrıs Şer'iyeye Sicillerine Göre Müslüman-Zimmî İlişkileri ve İslâm Hukuku Açısından Tahlili*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bil. Enst., Bursa 2015.

Hamîdullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev. Hamdi Aktaş, Beyan Yay., İstanbul 1998.

Hamîdullah, Muhammed – **Aydın**, Mehmet Âkif, “Köle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, İstanbul 2002.

Karaman Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, İz Yay., İstanbul 2001.

Mahmesânî Subhi, *el-Mebâdiü's-Şer'iyeye ve'l-Kânûniyye fi'l-Hacr ve'n-Nafakât ve'l-Mevâris ve'l-Vasiyye*, Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

Muhammed Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-Şer'iyeye fi'l-Ahvâli's-Şahsiyye*, dirâse ve thk. Muhammed Emin Saraç, Ali Cum'a Muhammed, Dârü's-Selâm, Kahire 2006.

Müslim, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî en-Nisâburî Müslim b. el-Haccâc, *Sahihi Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1956.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, I-III, İstanbul 1983.

Sak, İzzet, *Şer'iyeye Sicillerine Göre Sosyal ve Ekonomik Hayatta Köleler 17. ve 18. Yüzyıllar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *Sünenü't-Tirmizî*, tahkik ve şerh İbrâhim Atve İvaz, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1975.

Ulvân, Abdullah Nâsîh, *Nizâmü'r-rık fi'l-İslâm*, Dâru's-Selâm, Yayım Yeri Yok 2004.